

ПОЧАТКОВА ТА ДОШКІЛЬНА ОСВІТА В СЕЛАХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1955 рр.)

Ревенко Віра Валентинівна

Warsaw 2020

RS Global

Ревенко Віра Валентинівна

**ПОЧАТКОВА ТА ДОШКІЛЬНА ОСВІТА В
СЕЛАХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У
ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1955 рр.)**

**RS Global
Warsaw, Poland
2020**

УДК 94(477) "1945/1955"

DOI: 10.31435/rsglobal/015

Ревенко В. В.

Початкова та дошкільна освіта в селах південної України у повоєнний період (1945 – 1955 рр.). – Warsaw: RS Global Sp. z O. O., 2020. – 76 с.

ISBN 978-83-957916-6-6

Монографія є першим комплексним дослідженням розвитку дошкільної та початкової сільської освіти Південної України в перше повоєнне десятиріччя (1945-1955 рр.). У праці проаналізовано та використано широке коло опублікованих та архівних джерел, документів офіційного характеру, матеріалів періодичних видань, статистичних звітів, мемуарів, значну частину яких уперше введено до наукового обігу.

Досліджено питання дошкільної та початкової сільської освіти Південної України в перше повоєнне десятиріччя (1945-1955 рр.). У центрі уваги труднощі та здобутки відновлення діяльності навчальних закладів після війни.

Проаналізовано відновлення навчального процесу; відродження матеріально-технічної бази, діяльність зі збільшення кількості учнів і кадрового складу навчальних закладів й поліпшення якості початкової та дошкільної освіти. Приділено увагу питанням впливу державної політики на систему початкової освіти та формування світоглядних орієнтирів у дітей дошкільного віку та учнів початкових класів. Висвітлено найголовніше післявоєнне завдання – охопити навчанням не тільки всіх дітей шкільного віку, а й тисячі підлітків, яких війна відірвала від школи. У праці розкривається стан задоволення матеріальних та культурних потреб сільських дітей.

Зроблено висновки, що у повоєнний період проведена значна робота зі створення передумов для зростання освітнього рівня сільських дітей. Проте масштабні негативні явища й недоліки в організації освітньої роботи суттєво знижували реальні результати. До того ж дошкільна та шкільна освіта в досліджуваній період знаходилася в безпосередній залежності від соціально-економічних та суспільно-політичних чинників, які диктували зміст і функціонування загальноосвітньої школи та дошкільних установ. Однак, треба зауважити, що мережа дошкільних закладів та загальноосвітніх шкіл у повоєнні роки невпинно розширювалась, а це дозволило охопити навчанням усі верстви сільського населення.

ISBN 978-83-957916-6-6

© Ревенко В. В., 2020

© RS Global Sp. z O.O., 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ І. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Стан наукової розробки теми.....	7
1.2. Джерельна база.....	17
1.3. Методологія дослідження.....	20
РОЗДІЛ ІІ. ДОШКІЛЬНІ ЗАКЛАДИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД 1945 – 1955 рр. У ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ.....	23
РОЗДІЛ ІІІ. СТАН ПОЧАТКОВОЇ СІЛЬСЬКОЇ ОСВІТИ В 1945-х – 1955-х РОКАХ.....	33
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	56
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

Актуальність теми. У переліку найактуальніших проблем історії України, котрі вимагають комплексного і неупередженого дослідження та висвітлення, вагоме місце належить подіям, пов'язаним з наслідками Великої Вітчизняної війни для українського народу. Відгомони війни та нацистської окупації, репресованого сталінського режиму відчуються й понині, а страшна правда про ті жахливі події ніколи не втратить своєї актуальності.

На сучасному етапі державного будівництва України, велика увага приділяється розвитку освіти, орієнтація на європейські стандарти зумовили докорінну модернізацію та реформування освітньої галузі, що особливо важливо, в даний час в умовах економічних труднощів і збройних конфліктів.

Багато проблем, які характерні для радянської сфери освіти в повоєнний період, зберігають свою актуальність і донині, а саме стан виховної роботи, проблеми всеобучу, соціальний статус вчителів, взаємини школи з різними організаціями. Незважаючи на те, що сучасна освітня сфера динамічна, в ній постійно спливають фрагменти минулого. Звідси випливає актуальність вивчення обраної теми, а саме: вивчення найбільш цінного історичного досвіду в даній галузі.

У післявоєнний період радянська школа домагалася вирішенню двох основних завдань: свого відновлення і подальшого розвитку. Подібні завдання з урахуванням специфіки сучасного розвитку стоять і перед нинішньою школою.

Маючи мінімальні фінансову допомогу від держави, освітня сфера домоглася серйозних успіхів. У післявоєнний період їй вдалося зберегти основний контингент учнів і навіть збільшити його за рахунок реалізацією закону про обов'язкове семирічне навчання (1949 р.), створити систему шкіл для віх верств населення, розгорнути масову фізкультурну і гурткову роботу.

Разом з тим, радянська школа перших післявоєнних років не уникла і помилок і прорахунків, зумовлених, як правило, особливостями суспільно-політичної системи країни. До них належить надмірна ідеологізація навчально-виховного процесу та авторитарні методи роботи.

Осмислення діяльності радянської школи в післявоєнний період допоможе у вирішенні цих проблем і дозволить уникнути багатьох помилок і прорахунків при проведенні шкільної реформи в сучасній Україні.

Неупереджене, об'єктивне ставлення до нашої історичної спадщини стане запорукою утвердження стабільності в суспільстві та поліпшення якості навчально-виховної роботи, підвищення соціального статусу працівників школи та дитячих садків.

Актуальним у цьому контексті є вивчення проблеми на регіональному рівні, що дає можливість простежити особливості розвитку освітньої сфери

повоєнного періоду не лише на загальнореспубліканському рівні, а й в мікрорівневій площині.

Виняткової актуальності розгляд задекларованої проблеми дістає з огляду на те, що з кожним роком втрачається зв'язок між безпосередніми свідками досліджуваного періоду та нинішньою генерацією.

Актуальність дослідження також обумовлена відсутністю у вітчизняній історіографії спеціальної праці, присвяченої розвитку дошкільної та початкової сільської освіти Південної України в перше повоєнне десятиріччя.

Звідси виникає необхідність комплексного аналітичного дослідження повоєнного розвитку дошкільної та початкової освіти, перегляду стандартно заідеологізованих оцінок, а також потребою залучити у сферу наукового аналізу доволі значний фактичний матеріал фондів центральних та обласних архівів і спогадів очевидців.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі виявлених архівних матеріалів, критичного переосмислення опублікованих документів, наукової літератури, спогадів очевидців, висвітлити особливості відновлення та розвитку дошкільної та початкової освіти в селах Південної України в 1945 – 1955-х рр. XX ст.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- вивчити й проаналізувати історіографію проблеми, охарактеризувати теоретико-методологічну та джерельну базу дослідження, використати джерела усної історії;

- проаналізувати житлово-побутові умови життя сільських вчителів та вихователів в 1945 – 1955 рр.;

- висвітлити процеси відновлення мережі дошкільних закладів та початкової освіти;

- виявити специфіку досліджуваної проблеми на регіональному рівні;

- узагальнити результати дослідження.

- **Об'єктом дослідження** виступає історія розвитку радянської дошкільної та початкової освіти в повоєнного десятиліття 1945 – 1955 рр.

- **Предметом дослідження** – дошкільні заклади та початкова школа в зазначений період в селах Південної України в 1945 – 1955 рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1945 – 1955 рр. Вибір нижньої межі (1945 р.) пов'язаний із закінченням Другої світової війни, верхньої (1955 р.) – завершенням п'ятої п'ятирічки. Обрання цих хронологічних меж пояснюються їх цілісністю та відносною завершеністю, коли в основному ліквідували більшу частину негативних наслідків війни та досягнуто довоєнного рівня у багатьох сферах життя.

Територіальні рамки дослідження охоплюють Південь України, а саме територію Миколаївської, Одеської і Херсонської областей України у діючих на сьогоднішній день адміністративних кордонах, що обумовлено

історичною та територіальною єдністю, синхронністю та подібністю розвитку подій і процесів повоєнної відбудови у цьому регіоні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- вперше комплексно проаналізовано стан дошкільної та початкової освіти селах Південної України в 1945 – 1955-х рр. XX ст. Встановлено підпорядкованість освіти тодішній соціально-економічній політиці радянського партійно-державного уряду;

- удосконалено підходи що до характеристики змінюючих процесів у освітній сфері південноукраїнського села, з'ясовано необхідність та рівень забезпечення вчителів житлом, доведена наявність гострої житлової кризи у регіоні в досліджуваній період;

- критично проаналізовано й охарактеризовано умови й специфіку, за яких відбувалося відродження й функціонування дошкільних закладів села в означений період;

- переглянуто існуючи в науковій літературі стандарти стосовно кількісних і якісних оцінок наслідків відбудови мережі шкіл та дошкільних дитячих закладів, матеріально – технічне забезпечення шкіл у післявоєнні роки та доведено, що складне положення, в якому опинилася освітня сфера, було викликане як наслідками війни, так і політикою радянської влади;

- дістало подальший розвиток дослідження процесу культурних потреб школярів та дітей дошкільного віку, показано заходи політики – державного керівництва в обмеженні та ігноруванні народних традицій у шкільній програмі та часи дозвіллі;

- введено до наукового обігу нові архівні документи, а також такі види джерел як свідчення очевидців.

Особистий внесок автора в розробці теми полягає у дослідженні регіональних особливостей розвитку освітньої сфери села в 1945 – 1955 рр. в південному регіоні УРСР. Наведені в монографії наукові результати та висновки отримані автором особисто.

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Серед трагічних сторінок української історії ХХ століття найважчими, крім 1930-х рр., були також роки пов'язані з Великою Вітчизняною війною та періодом після її завершення. Післявоєнна тематика набула значної популярності в історіографічних дослідженнях останніх років. І це зовсім не випадково, справа тут в тому, що своєрідність поведінки, думок і специфічний характер радянської людини повсякчас викликали зацікавленість до «радянського феномену». І навіть, коли історія Радянського Союзу закінчилася, знайшовши чіткі хронологічні рамки, значна частина суспільства по суті психологічно ще продовжувала жити в ньому, залишаючись радянськими людьми, які й сформували свої враження про цей період. Їх життєвий досвід є своєрідним банком соціальної пам'яті, який не тільки зберігає в собі ключ до розуміння минулого, а й допомагає прогнозувати майбутнє. Для того щоб зрозуміти стан дошкільної та початкової освіти та системи виховання в даний час і прогнозувати її розвиток на перспективу, необхідно вивчити процес її зародження, розвитку, а також вплив різних соціально-політичних, економічних та інших факторів.

Тому, перед нами стоїть завдання критичного осмислення тієї доби, для вивчення найбільш цінного історичного досвіду в даній області та відновлення правдивої історичної картини стану початкової та позашкільної освіти в селах Південної України в повоєнний період.

Історія освіти в Україні досліджена досить повно, проте ряд тем вимагають детального вивчення. До їх числа відноситься наукова спадщина регіонального розвитку дошкільної та початкової освіти, яке є невід'ємною частиною педагогічної картини не тільки нашої країни, а й світу.

Історіографію з обраної теми умовно можна поділити на два великі періоди: радянський (середина 1940-х рр. – 1991 р.) і сучасний (1991 – початок ХХІ ст.). У радянській історіографії є підстави виокремити три періоди: 1) 1940-і – 1953-х рр., 2) 1953-х рр. – середина 1980-х рр., 3) друга половина 1980-х рр. – початок 1990-х рр.

Кожен період характеризується своєю специфікою щодо можливістю користуватися джерельною базою та її оприлюдненням, результатами науково-пошукової роботи, характері висвітлення матеріалу й узагальнюючих оцінок.

Для історіографії перших повоєнних років характерне накопичення первинного матеріалу, про розвиток культури і освіти в Українській РСР.

Перші роботи містили загальні відомості про стан народної освіти: кількість шкіл та дошкільних установ, учнів, розмір коштів, що асигнуються

державою на їх розвиток, про розміри матеріальної допомоги держави радянським вчителям в повоєнний період.

Водночас автори цієї доби свідомо цілеспрямовано фальсифікували і підтасовували факти, для приховування реального становище дошкільної та початкової освіти, труднощів та проблем розвитку.

У перших працях, які вийшли в другій половині 1940-х – пер. пол. 1950-х рр., вчені використовували в основному загальносоюзні матеріали, які містили відомості про освітні перетворення в державі, статистичні дані в яких частково подавалися і матеріали по Україні [5.108]. Безсумнівним надбанням роботи є системність у викладі фактичного матеріалу, яка сформувала проблемне поле для подальших досліджень. Головний же недолік полягав в тому, що представлений матеріал відображав тільки успіхи школи, не зачіпаючи проблеми і труднощі воєнного та повоєнного періодів, а також комплекс заходів щодо їх подолання.

Найважливішою проблемою перших повоєнних років було відновлення матеріально-технічної бази народного господарства. У зв'язку з цим основна увага приділялася оцінці загального збитку, заподіяного німецько-фашистськими загарбниками, в тому числі, наводилися дані про кількість шкіл, які функціонували до початку і після війни, про відбудову і діяльність культурно-освітніх установ у повоєнні роки [7.168; 7.171]. При цьому труднощі та проблеми подаються завуальовано, надаючи перевагу позитивним зрушенням. Розвиток української радянської культури післявоєнних років знайшов певне відображення як у збірниках статей, так і в окремих працях науковців. Вийшли брошури та статті про розвиток культури в окремих областях, районах і містах [5.100].

У другій половині 40-х – початку 50-х рр. видаються як окремі документи, так і їх збірники, присвячені різним питанням діяльності радянської загальноосвітньої школи.

Отже, перший період історіографії у висвітленні освітньої сфери села позначений суровою регламентацією партійно-державних положень, обмеженою джерельною базою і агітаційно-пропагандистським характером видань.

З 1953 р., після смерті Й. Сталіна, відбувається зменшення ідеологічного тиску, розпочинається другий період накопичення історичних знань про освіту в Радянській Україні.

Період хрущовської «відлиги» характеризується розширенням джерельної бази і зростанням числа опублікованих документів після XX з'їзду КПРС, відбувалося накопичення матеріалу з історії загальноосвітньої школи, у дослідженнях вітчизняних істориків повоєнних років стало більше критичних матеріалів про стан розвитку освіти. Одночасно з цим характерною рисою публікацій того часу було: відсутність будь – якої полеміки, надмірне самолюбубання, вихваляння, публікації носили описовий

характер і містили, як правило, однотипний (часто продубльований з робіт попередників) матеріал про чисельність шкіл.

Серед узагальнюючих праць цього періоду слід виділити праці Е.С. Березняка «Пути развития всеобщего образования в Украине» [4.74], про заходи держави в поліпшенні роботи шкіл, та впровадження реформ, дослідження «Народна освіта і педагогічна наука Української РСР 1917 – 1967 рр.», в якій автор дотримувались чіткого хронологічного підходу до викладу матеріалу, що охоплює п'ятдесят років. Тут подається інформація про запровадження обов'язкового семирічного, а згодом восьмирічного навчання, формування й розширення мережі загальноосвітніх шкіл, приділяється увага проблемі підготовки вчительських кадрів. [4.87]

Грунтовні дані про культурне будівництво у повоснийний період містить «Історія Української РСР», у восьмому томі «Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945 – 1970-ті рр.)» [4.83] частину розділу присвячено культурному будівництву в регіоні у перші повоєнні роки. Зокрема, темпи відбудови, будівництва та стан роботи в закладах освіти різних рівнях, статистичні дані про учнівський контингент та кадровий склад, дані про збільшення фінансування шкільних освітніх установ та матеріально-технічну базу.

Серед праць радянського періоду, що торкаються проблеми дослідження, слід виокремити монографію «Розвиток української культури за роки радянської влади» [4.91], де питанню шкільної освіти присвячено окремий розділ. У доробку проводиться аналіз розбудови матеріального забезпечення загальноосвітніх шкіл УРСР, підвищення добробуту учнів та вчителів. Як приклад значних успіхів радянської влади ставиться отримання доступу всіх дітей шкільного віку до навчання, ліквідація неписьменності й малописьменності серед дорослого населення. Проте в книзі не відображені проблеми ідеологізації навчального процесу в загальноосвітніх закладах.

Загалом другий період вітчизняної історіографії характеризується активізацією досліджень з історико – партійної проблематики. Саме через призму діяльності комуністичної партії на селі розглядається процес відбудови освітньої сфери.

На початку 1960-х рр., після ініційованої М. С. Хрущовим освітньої реформи, багато науковців звернулося до вивчення проблем тогочасної сільської школи. Вийшли змістовні роботи А. Бондара [5.99], Є. Березняка [4.74], О. Завадської [5.103]. У них порівнюється розвиток загальної середньої шкільної освіти на селі до і після проведення реформи, пояснюється роль виробничого навчання у житті учнів. Відродження шкільної мережі та основні форми освіти в республіці у 1945 – 1952 рр. розглянув О. К. Зубань [5.105]. На широкому колі джерел написана колективна праця за редакцією Л. Г. Бондара [4.75], та П. І. Бакуменко [5.95] в яких аналізується вплив державної політики на відродження й розвиток

загальної шкільної освіти. Значення загальноосвітніх шкіл у підготовці сільської молоді розкрито в праці за редакцією В. П. Данилова [4.92]. Недоліком цих досліджень є те, що більшість авторів, намагаючись показати ріст освіти, в цілому не відображали її дійсний стан.

У 60-ті – першій половині 80-х рр. роботи з дослідження історії радянської освітньої стали більш різноманітними і багатоплановими. З'явився ряд робіт, в яких автори досліджували різні проблеми розвитку радянської загальноосвітньої школи в післявоєнний період, в тому числі відновлення матеріальної бази радянської загальноосвітньої школи після Другої Світової Війни.

В кінці 1960-х – початку 1970-х рр. були впорядковані і структуровані проблеми, пов'язані зі зміцненням і розвитком матеріально-технічної бази шкіл та дошкільних дитячих установ.

У 1980-і рр. в зв'язку з підготовкою шкільної реформи з'явилася ціла група публікацій, присвячених проблемі педагогічної освіти, в першу чергу, таким її аспектам, як: форми і методи роботи по забезпеченню плану прийому (лекції, консультації, зустрічі, агітбригади), рівень підготовки абітурієнтів, система підвищення кваліфікації кадрів.

У 70-80-ті рр. ХХ ст. відбулися якісні зрушення у вивченні регіональної історії. Характерними рисами цих років став комплексний підхід до розгляду історичного минулого, що особливо проявилось у виданні фундаментальних, багатотомних узагальнюючих виданнях, які виходили з кінця 60-х рр.; посилення уваги до вивчення історії окремих регіонів, глибокий аналіз соціально-економічних, політичних та культурних процесів на місцях. Типовими прикладами таких праць стала 26-томна «Історія міст і сіл УРСР» (головний ред. П. Т. Тронько) [4.77; 4.78; 4.79].

З середини 70-х р. на Миколаївщині, Одещині, Херсонщині почали видаватися статистичні та інші збірники [2.62; 2.63; 2.64; 2.66; 4.76]. Але використання фактичного матеріалу даних праць, у зв'язку з їх несистематизованим відбором, вимагає аналітичного підходу. Оскільки в них з ідеологічних засад відбувалася демонстрація тих чи інших досягнень і приховувалися «сумнівні» факти. Саме тому більшість питань пов'язаних з соціальною політикою місцевих органів влади на Півдні України у повосні роки залишилися без об'єктивного розгляду.

Отже, новий етап у розвитку радянської історичної науки започаткував ХХ з'їзд КПРС, який викрив шкідливі наслідки культу особи Сталіна. Відтоді спостерігаються прогресивні зрушення у дослідженні окремих аспектів обраної нами теми. Так, наприклад, значно розширилася джерельна база досліджень. Ця література містить різноманітний фактичний матеріал, який при критичному підході дозволяє відтворити становище, що склалося в Південній Україні у 1945-1955 рр. Та незважаючи на певні сприятливі умови для історичної науки післявоєнного періоду, на неї як і раніше негативно

впливали суб'єктивістські тенденції. До того ж слід мати на увазі, що в цілому українська радянська історіографія того часу мала зацікавленість лише в аграрній історії, відсуваючи на другий план дослідження інших аспектів села.

Працям цього періоду властиві такі риси: вибірковість у доборі фактичного матеріалу, поверховість суджень, ігнорування труднощів повсякденної радянської дійсності. Нерідко в цих роботах спостерігалось штучне «забігання наперед», а бажане видавалось за дійсне.

З другої половини 1980-х – початку 1990-х років (доба «перебудови») розпочинається третій період радянської історіографії повоєнного періоду, для якого характерне нагромадження історичних знань із задекларованої нами теми, підготовлених на основі нових документів та критичного переосмислення наявних, появою демократичних поглядів і суджень. У цей період з'являються перші спроби переосмислення методологічних підходів при висвітленні проблем повоєнного періоду. Критикуючи тоталітарну систему, сталінські репресії, вчені відходять від ідеологічної завантаженості історії [7.168]. З'являються суто нові підходи до висвітлення подій повоєнного села, увага дослідників зосереджується на питаннях пов'язаних з соціально-культурним розвитком. Серед таких праць є «Історія селянства СРСР» [4.80], де у загальносоюзному контексті вданий час розглядаються й культурно-освітні проблеми на селі. З таких самих позицій написані роботи О. Манаєнкова [5.110], М. Коваля [7.165].

Третьому періоду радянської історіографії здебільшого притаманне зосередження уваги на становищі сільського господарства в перші повоєнні роки, труднощах і проблемах його відбудови, матеріально-технічної бази аграрного сектору, крім цього безпосереднім об'єктом наукових праць стає повсякденне життя сільського населення.

З середини 1980-х рр. в історіографії спостерігається підвищення інтересу до вивчення регіональної історії. Спираючись на концептуальні дослідження провідних істориків, з'являються місцеві публікації і видання [2.67].

Кінець 1980-х рр. ознаменувався тим, що у коло наукових досліджень вітчизняних істориків потрапляє наукова проблема повоєнного голоду 1946 – 1947 рр. Досліджуючи тему голоду, науковці прямо або побічно торкаються й нашої теми. Так, повсякденне життя селян частково знайшло відображення у колективному дослідженні з історії радянського селянства, яке вийшло друком у 1988 р. [4.80]. Необхідно відзначити ґрунтовні дослідження С. В. Кульчицького [7.166], М. В. Коваля [7.165].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що характерною ознакою третього періоду радянської історіографії в дослідженні стану дошкільних і початкових сільських закладів є концентрування уваги науковців на працях присвячених складнощам відбудови сільського господарства в перші повоєнні роки. Через призму яких ми можемо розглядати й стан освіти на селі.

Спалах ідейного плюралізму наприкінці 1980-х рр. дозволив дослідникам дати нові оцінки повоєнного періоду історії. Проте відсутність безперешкодного доступу до архівних фондів, а також емоційно-критичний настрої щодо епохи Сталіна призвели до негативних перебільшень в процесі відтворення повоєнного періоду.

Однак, праці другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. хоча і несли на собі відбиток попередніх стандартів, дали поштовх до критичного переосмислення та об'єктивного розкриття багатьох проблем історії українського повоєнного села.

Підбиваючи підсумок висвітлення досліджуваної проблеми в радянській історіографії, зазначимо, що хоча в її рамках вона не стала предметом спеціального вивчення, проте її напрацювання створили певну базу для її подальшого опрацювання науковцями.

З набуттям Україною незалежності розпочався якісно новий період (1991 р. – початок XXI ст.) розвитку української історіографії. В цей час значно розширився доступ істориків до раніше заборонених архівних фондів, історична наука звільняється від штампів та ідеологічної заангажованості, зникає цензура, у дослідників з'явилась можливість висловлювати власні незалежні думки. Все це дало поштовх до неупередженого і більш повного висвітлення стану дошкільних і початкових освіти на регіональному рівні.

Цей період в історіографії розпочинається бурхливим оновленням тематики історичних досліджень і появою новаційних робіт, автори яких намагалися об'єктивно розкрити складні сторінки вітчизняної історії. Характерним явищем цього періоду є звернення науковців до культурної сфери сільського населення, висвітлення її важливих. Це, насамперед, монографія В. Барана та В. Даниленка [4.73], в яких аналізуючи становище суспільства в повоєнні роки, підкреслювали згубний вплив політики сталінізму на розвиток освіти і культури народу. Аналіз гострих і дискусійних соціально-політичних проблем радянського періоду опубліковано в колективних працях Л. Ю. Беренштейна та П. П. Панченка [4.93] В. В. Іваненка, А. І. Голуба та О. А. Удода [4.76]. Також необхідно відзначити дослідження І. Дробота, В. Кучера, А. Слюсаренка та П. Чернеги [4.94], в якому подається аналіз людських втрат, демографічні зміни, збитки, завдані війною у тому числі і для сільського населення.

Серед узагальнюючих праць, написаних на основі недоступних раніше науковцям архівно-документальних джерел, більшість з яких перебували за грифами «таємно» та «цілком таємно», слід відзначити дослідження В. Барана [5.96], В. Литвина [5.109], та Ю. Шаповала [5.113; 5.114; 5.115], в яких автори намагаються переосмислити події повоєнних років, глибоко аналізують зміни в соціально-економічному, політичному і культурному житті України. З таких же позицій, тобто розкриття змін, які відбулися в УРСР

після смерті Й. Сталіна і започаткували «відлигу», написані узагальнюючі роботи Я. Грицака [5.101] та О. Субтельного [5.111].

У перше десятиліття пострадянської України проблема повоєнної школи і вітчизняної освіти, в цілому, була обділена увагою істориків, зосереджених на осмисленні нових шляхів розвитку країни і питаннях ідейно-політичного характеру. Лише в незначній кількості робіт другої половини 1990-х рр. відображено взаємодію влади і педагогічної інтелігенції. Переосмислення подій минулого, основні тенденції культурного життя та шкідливий вплив тоталітарного режиму на культурні процеси в Україні у повоєнний час, проаналізовано в наукових працях М. В. Демченка [5.102], А. І. Манаєнкова [5.110], В. Юрчука [5.116].

Із сучасної точки зору, у тісному зв'язку з розвитком аграрної галузі України у повоєнний період, охарактеризовано культурно-освітній перебіг і повсякденне життя селян в тексті двотомника колективної праці. «Історія українського селянства» О. Лисенком, О. Перехрестом, І. Романюком, В. Даниленком [4.89].

Питання культурного будівництва на селі (1945 – 1955 рр.) порушує В. Мічуда [6.125; 6.126], М. Герасимова [6.119].

Деякі сторони культурно-освітніх процесів села та відновлення соціальної інфраструктури в ньому, як невід'ємної складової відбудови повоєнних років, розглянуто у праці І. В. Рибак [4.89], Л. Ковпака та І. М. Романюка [5.106; 4.9].

Основні зміни кількісно-якісних показників педагогічних кадрів в школах повоєнного двадцятиріччя (1945 – 1965 рр.) проаналізовано в статті Марчука О. А., в ній значені основні проблеми вчительських кадрів моменти та напрямки подолання кадрового дефіциту в школах республіки та покращення якісного показника вчительських кадрів в умовах командно-адміністративної системи.

На основі архівних документів Л. В. Ковпак, через призму історичних подій другої половини ХХ ст., відтворила цілісну картину повсякденного життя й побуту українського народу. В монографії досліджується широке коло питань соціального розвитку України. Авторка наголошує, що на умови життя населення України впливали різні фактори: економічні, політичні, демографічні, міграційні, соціально-класові. У праці висвітлено матеріальні нестатки перших повоєнних років, голод 1946 – 1947 рр., а також знайшло своє відображення і питання відбудови та розвитку житлового, комунального господарства й транспорту, торгівельно-побутове обслуговування населення. Проте побут і дозвілля сільського життя та їх характеристика не знайшли глибокого висвітлення в названій праці через масштабність дослідження, яке охоплює майже півстоліття.

Розвиток та функціонування закладів освіти та культури – проаналізовано у монографії І. В. Рибак [4.89].

Важливим джерелом для вивчення історії рідного краю є історико-краєзнавче дослідження В.П. Шкварця, Є.Г. Горбунова, К.Є. Горбунова «Повоєнна та сучасна Миколаївщина»[4.88]. У монографії розкривається процес подолання наслідків війни під час повернення до повоєнного мирного життя. Детально проаналізовано діяльність культурно – освітніх закладів, здійснення сталінських репресій.

Стаття В.П. Шкварця «Повоєнна та сучасна Миколаївщина: історіографія проблеми», розкриває досягнення історичної науки з питань вивчення післявоєнного та сучасного періодів історії Миколаївщини. Автор окреслює як здобутки, так і недостатньо вивчені питання, на які треба звернути увагу регіональним дослідникам [7.174].

Цінним джерелом з вивчення обраної теми є роботи Крайніка Р., в статті «Зклади освіти в умовах повоєнного терору: сучасна історіографія» [6.121], проаналізовано сучасну вітчизняну історіографію щодо масових політичних репресій проти працівників закладів освіти, студентів та учнів радянської України в повоєнний час. Схожою на попередні праці, є публікація «Сучасна вітчизняна історіографія радянської ідеологізації навчально процесу в закладах освіти України у перше повоєнне десятиріччя» [6.122], аналізується доробок сучасної української історіографії з якого виокремлення праці, в яких аналізуються особливості навчально-виховного процесу в закладах освіти у повоєнний період.

Також у контексті піднятої проблеми написана стаття Крайніка Р.М., в якій проаналізована науково-методична література 1945 року, які присвячені ціленаправленому насадженню марксистсько-ленінської ідеології в українських навчальних закладах [6.124].

Чимало цікавих матеріалів з обраної для дослідження проблеми зібрано у матеріалах міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання» [6.120].

У колективній монографії «Система фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі та України» (XVI – початок XXI століття): порівняльний аналіз» Е. Вільчковського, В. Пасічника, А. Цюся, Б. Шиїяна (2016 р.) визначено особливості, тенденції та напрями еволюції системи фізичного виховання дітей в Польщі та Україні від XVI ст. до наших днів. Представлено дуже цікавий цілісний аналіз, узагальнення й порівняння в історичному плані багаторічного досвіду становлення та розвитку національної системи фізичного виховання.

Особливий інтерес мають наведені у монографії відомості про становлення системи фізичного виховання дітей після Другої світової війни, про основні тенденції розвитку системи фізичного виховання українських школярів у 1945 – 1960-х рр., а також про внесок у цю справу визначних педагогів та науковців того часу. Логічним продовженням викладених вище історичних аспектів становлення сучасної національної системи фізичного

виховання є слушна думка авторів про те, що фізичний розвиток і фізична підготовленість дітей – найбільш об'єктивні показники, що характеризують й рівень здоров'я учнів.

Підсумовуючи огляд зазначених монографій другої половини ХХ – початку ХХІ століть можна сказати, що об'єднуючим фактором для них виступає наявність історико-педагогічних відомостей про зміну у часі організаційно-педагогічних засад фізичної підготовки учнів, молодшого шкільного віку зокрема, залежно від суспільного замовлення та державного устрою, спільним також є факт їх написання за результатами дисертаційних досліджень, а отже, – вагоме наукове підґрунтя. чижик

Переходячи до аналізу навчальних і навчально-методичних посібників з фізичної культури та фізичного виховання учнів відзначимо, що серед їх значної кількості було відібрано ті, що відповідали за контекстним аналізом запитам «фізична підготовка учнів» та «історія фізичної культури / фізичного виховання».

З огляду на важливість і цитованість, серед перших післявоєнних видань можна відмітити два навчальних посібника – «Історія фізичної культури» за редакцією Ф. Самоукова (1956 р.) та «Проблеми історії фізичної культури» Н. Новоселова (1963 р.), де вперше представлено систематизовану інформацію про виникнення і зміст фізичного виховання дітей на ранніх стадіях розвитку суспільства. Цікавим з точки зору педагогічних засад фізичної підготовки учнів можна назвати посібник «Про закони та закономірності у фізичному вихованні» М. Оробинського (1963 р.), в якому описано біологічні та фізіологічні закономірності зростання та розвитку дитячого організму крізь призму педагогіки. Фактологічні відомості щодо виникнення й становлення системи фізичної підготовки дітей у межах системи їх фізичного виховання знаходимо й у посібниках «Історія фізичної культури» за редакцією Ф. Самоукова, Н. Торопова, Г. Харабути та І. Чудинова (1964 р.), «Історія фізичної культури» В. Столбова й І. Чудинова (1970 р.) та «Історія фізичної культури» В. Столбова (1975 р.) [8.183, с.51-52].

У дослідженні означеної теми заслуговують на увагу, звичайно, й дисертаційні дослідження, однак більшість з них мають територіальні обмеження і розглядають переважно, у контексті нашого дослідження, проблеми західного і центрального регіонів України.

Розвиток соціально-побутової та культурно-освітньої сфери у повосний час, розглядалися в дисертаціях Н. Красножон [8.179], В. Мічуди [8.180], Т. Нагайко [8.181]. Ревенко В.В. [8.182], Проблемам голоду 1946 – 1947 рр. присвячені дисертаційні дослідження В. Кириченка [8.178], В. Калініченка [8.177], К. Горбунова [8.176].

Серед іноземної літератури практично немає робіт, що мають безпосереднє відношення до обраної теми. Історія радянської системи освіти викликала інтерес у зарубіжних дослідників лише в якості структурного

компонента загальної історії. Так, наприклад, в книзі Г. Кумбса дана оцінка загальноосвітньої трансформації системи шкільної освіти в післявоєнний період[4.84]. Робота К. Криптону фактично стала першим історіографічним оглядом іноземної літератури про історію радянської освіти[4.85]. С. Коен стверджував, що державна політика в сфері освіти була результатом певного розвитку відносин між державою і суспільством[4.86]. У роботі Дж. Хоскінга [5.116] ідеологічні кампанії, пов'язані з перебудовою викладання російської мови та біології, піддалися цікавою авторській інтерпретації. Автор вказав, що сама по собі стаття Сталіна не була науковою, а останні роки його життя позначилися деградацією інтелектуального та культурного життя СРСР ».

Окремо слід сказати і про представників діаспори, науковців українського походження, які досліджували різні сторони культурно-освітньої сфери українського села. Досліджуючи повоєнну історію в Україні науковці української діаспори безпосередньо торкалися освітнього процесу, предметом їх зацікавлення виступали і проблеми шкільництва. Результатом наукових напрацювань стали, узагальнюючи праці, Лисяк-Рудницького «Нариси з історії нової України» та О. Субтельного «Україна: історія» [5.111].

Їх творча спадщина має неабияку цінність, внаслідок того, що в них висвітлена «правдива історія», оскільки їх автори, на відміну від радянських, могли неупереджено розглядати різні аспекти повоєнного села, їх роботи були позбавлені будь яких ідеологічних нашарувань, до того ж більшість з них були сучасниками, а найчастіше – безпосередніми учасниками тогочасних подій.

Майже всі дослідники української діаспори порушували питання русифікації УРСР. На явно виражену русифікаційну культури вказує зарубіжний історик Р. Смаль-Стоцький, у монографії автор проаналізував стан шкільництва в добу «відлиги». У роботі вчений подає дані про чисельність шкіл та учнів, що навчались російською мовою, показує зростаючу динаміку числа вчителів. Іван Яременко звернув увагу на процеси зросійщення та нехтування всього українського та національного в культурно – освітніх закладів України, а також армії [5.117].

Таким чином, аналізуючи історіографію обраної проблеми ми прийшли до таких висновків. Радянська історіографія не ставила перед собою завдання комплексного вивчення повсякденності радянських людей. При дослідженні історії селянства перевага надавалась передусім економічним питанням відбудови та розвитку сільського господарства, тоді як проблеми повсякденності залишалися фактично за межами досліджень.

Сучасними українським і російським вченими досліджено чимало питань пов'язаних із розвитком освіти. Але казати про те, що ця проблема вже досить вивчена, ще зарано. Незважаючи на досягнуте, є ціла низка проблем, окреслених у нашому дослідженні, які залишаються вивченими з недостатньою повнотою. На сьогодні в історіографії відсутні спеціальні узагальнюючі праці, в яких би розглядалися всі аспекти освітньої сфери

повоєнного села. Науковий доробок українських істориків з вивчення дошкільної та початкової освіти включає окремі статті або розділи монографій. В цілому, в наявних на сьогоднішній день дослідженнях представлені лише деякі аспекти післявоєнного стану шкільної та дошкільної системи. Сучасна історіографія не має комплексних робіт по історії з поставленої проблематики. Незважаючи на соціальну і наукову значущість, проблема залишається слабо вивченою, що багато в чому визначає актуальність даної монографії.

Запропоноване дослідження є спробою комплексного вивчення автором проблеми на регіональному рівні, яке покликане подальшому дослідженню стану дошкільної та початкової освіти на Півдні України в повоєнийний період.

1.2. Джерельна база

При написанні монографії авторка використала широку джерельну базу, яка складається з декількох груп документів і матеріалів залежно від їх походження, форми, змісту і специфіки.

Джерельну базу умовно поділено на такі групи: архівні документи, опубліковані статистичні дані та збірники документів і матеріалів, мемуарна література, періодичні видання, музеї.

Перша група включає матеріали діловодства різних партійних, радянських та господарських структур. Представлена вона виключно архівними матеріалами, які зберігаються у фондах центральних та обласних державних архівів. З оглядом на це авторкою досліджені не опубліковані раніше матеріали, що знаходяться у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), та державних архівів Миколаївської (ДАМО), Одеської (ДАОО) і Херсонської (ДАХО) областей.

Основний масив документів, використаних у дисертаційному дослідженні, опрацьовано у фондах ЦДАВОУ України:

У Фонді 2 «Рада Міністрів УРСР» проаналізовані постанови ЦК Компартії України, стенограми республіканських нарад керівних працівників партійних, радянських, господарських організацій, в яких містяться документи, щодо діяльності сільських клубів, бібліотек, шкіл, участь в релігійних святах та діяльність православної церкви.

У Фонді 582 «Центральне статистичне управління УРСР» опрацьовано документи, що відображають стан і діяльність мережі дошкільних закладів та сезонних дошкільних установ.

Фонд 4733 «Міністерства кінематографії Української РСР» дозволяє прослідкувати стан кінообслуговування сільського населення, зокрема під час посівної кампанії та задоволення культурних потреб дітей.

У Фонді 4762 «Комітет у справах культурно-освітніх установ Української РСР» зберігаються накази, розпорядження, річні звіти, що надходили з областей, стенограми республіканських нарад різних категорій культурно-освітніх працівників, резолюції, доповіді, що дають можливість з'ясувати особливості відновлення та функціонування мережі сільських культурно-освітніх установ та стану художньої самодіяльності в областях УРСР.

Фонд 4960 «Уповноваженого Ради у справах промислової кооперації Української РСР» містить звіти про заходи проведених на селі акцій по забезпеченню населення промисловою продукцією та стан культурно-побутових будівель на селі.

Використані матеріали ЦДАГОУ. Найбільшу цінність для нашого дослідження представляють документи ЦК КП(б)У: фонд 1 «Комуністична партія України» та фонд 7 «Центральний комітет Ленінської Комуністичної спілки Молоді України» де зосереджені документи і матеріали, в яких містяться відомості про перебіг суспільно-політичних процесів в селах.

Матеріали, що містяться у ЦДАГОУ, стали цінним джерелом при підготовці дисертаційного дослідження.

У фондах Миколаївського, Одеського, Херсонського обласних архівів проаналізовано матеріали про стан освіти та культури, які відображені в протоколах обласних рад, їх постановах, доповідях, скаргах та зверненнях селян. Матеріали обласних архівів дали можливість отримати інформацію про забезпечення жителів сіл одягом, житлом, продуктами харчування, медичною допомогою.

Друга група «Статистичні джерела», які при дослідженні стану сільської освіти посідають вагоме місце. Передусім це опубліковані статистичні дані та зведення [2.190; 2.193; 2.197; 2.198; 2.199; 2.200 – 2.203; 2.205; 2.207; 2.208]. У цих збірках міститься більш-менш достовірна інформація досліджуваного періоду про дійсний стан у республіці. В них розміщуються сумарні цифрові показники, які окреслюють демографічний та культурний потенціал республіки або окремих її областей. Однак, треба пам'ятати, що оприлюднені статистичні дані носили виключно позитивний характер, тоді як негативні сторони діяльності влади ретельно приховувались. Тому до оприлюднених статистичних даних треба відноситися з обережністю, і перш ніж використати їх у своєму дослідженні, при можливості порівнювати з іншими джерелами.

Третя група «Законодавчі та нормативні документи» – опубліковані закони, постанови, рішення, резолюція, документи засідань, в яких містяться відомості стосовно стану дошкільної та початкової освіти в сільській місцевості України в повоснийний період. Третю групу джерел відповідно до їхніх законодавчих особливостей поділяють на підгрупи. Перша підгрупа – це документи юридичного характеру [2.192; 2.194], друга – економічного [2.188; 2.195; 2.191]. Проте використання цих джерел потребує критичного підходу з

огляду на те, що вони друкувалися в «радянському дусі», створюючи позитивне враження про життя населення України. На сучасному етапі, коли відкривається велика кількість архівних документів з грифом «таємно», можна виділити третю підгрупу, яка вміщує розсекречені матеріали, які є дуже цінними для дослідження обраної теми.

До четвертої групи належать періодичні видання: газети, журнали, які об'єднують найрізноманітніші види джерел: кореспонденцію, репортажі, звіти, інтерв'ю, передові статті й інше. Інформація, яка знаходиться в періодиці, охоплює різноманітні події – від загальнореспубліканських до життя окремих колективів. У пресі висвітлюється діяльність трудящих УРСР в економічній, політичній, ідеологічній та культурній сферах.

Особливою прикметою періодичної преси для історика-науковця в порівнянні з іншими джерелами є те, що в ній, як правило, події датувалися і викладалися переважно в строгій хронологічній послідовності.

У монографії використано матеріали обласних газет: «Південна Правда», «Бугская Заря» (Миколаїв), «Чорноморська комуна», «Знамя коммунизма» (Одеса), «Наддніпрянська правда» (Херсон).

Важливого значення в дослідженні набувають матеріали журналів. Найбільш інформативним джерелом, що публікували важливі свідчення з різних галузей культурно-освітньої роботи дослідження стали журнали «Культурно-освітня робота» (з квітня 1954 р. «Соціалістична культура»). Змістовний матеріал з будівництва та архітектури післявоєнного періоду республіки публікував «Строительство и архитектура», який виходить під цією назвою з 1959 р. (в 1953 – 1956 рр. називався «Архитектура будівництва»), в 1957 – 1958 – «Будівництво і архітектура»).

Таким чином, в матеріалах періодичної преси відображалися різні аспекти побуту та дозвілля сільського населення. Проте слід обов'язково мати на увазі, що історичні обставини позначалися на змісті, характері, масштабності та повноті преси. Тому до огляду цих матеріалів необхідно підходити критично. Все поверхове, надумане, що суперечить історичній правді, вимагає від нас наукового переосмислення. Але, незважаючи на ідеологічно – пропагандистську спрямованість, журнали та газети містять важливу інформацію про різні сторони повосного життя та служать літописом свого часу.

П'яту групу джерел – «Мемуарна література» – представляють спогади сучасників тих подій. У них висвітлюється тогочасна історія через призму безпосередніх свідків описаних подій, відтворюються «живі картини», наводяться нові деталі і факти, розширюючи наше уявлення про недалеке минуле. В мемуарах автор висвітлює свій життєвий шлях або торкається певних подій, розповідає про історичних діячів. Цю групу можна умовно поділити на дві підгрупи. В першій підгрупі, що висвітлюють післявоєнний період історії України, чітко виділяється два види: 1) власне спогади про

життя та діяльність автора (особливий інтерес становлять мемуари М. Хрущова [3.72]); 2) опубліковані виступи передовиків виробництва, науковців, митців та інших про досвід їх роботи. Даючи оцінку цій групі, варто пам'ятати, що їй властива як висока реалістичність, так і високий ступінь суб'єктивізму.

Друга підгрупа таких джерел охоплює інформацію отриману під час бесід у формі інтерв'ю авторки з жителями Миколаївської області [3.68 – 3.71] Цінність інформації усних джерела полягає в її новизні і викритті замовчуваних сторінок історії, зокрема в побуті та дозвіллі сільського населення України в повоєнні роки.

Аналізуючи п'яту групу джерел, потрібно враховувати її специфічність через упередженість людських думок та нечіткість спогадів внаслідок стирання з пам'яті подій, що відбувалися кілька десятиліть тому. Але ігнорування цими свідченнями, на наш погляд, неприпустимо, через те, що їх відсутність збіднює наукові дослідження.

Шоста група джерел – є матеріали Миколаївського, Херсонського, Одеського обласних краєзнавчих музеїв. Серед одиниць збереження - різноманітні предмети інтер'єру, предмети побуту і господарства.

Таким чином, джерельна база дисертаційного дослідження представлена широкою джерельною базою, яка дозволяє всебічно дослідити обрану тему. Краєзнавчий підхід до вивчення історії селянства повоєнного періоду дає можливість виявити регіональні особливості стану дошкільної та початкової освіти Південної України.

1.3. Методологія дослідження

Теоретико-методологічною базою дослідження є принципи (історизму, об'єктивності, системності та багатofакторності, всебічності та плюралізму) та методи (порівняльно-історичний, статистичний та метод кількісного аналізу, описовий, інтерв'ю, конкретно-пошуковий, структурно-функціональний, проблемно-хронологічний) наукового пізнання. Вони з'єднуються між собою, витікають один з одного; тільки поєднання цих принципів та методів дає змогу відтворити об'єктивну картину подій, які відбувалися в побуті та дозвіллі сільського населення в повоєнний період.

Принцип історизму вимагає, щоб кожне явище розглядалося у зв'язку з іншими, визначалось його місце в системі суспільних відносин, щоб чітко простежувались взаємовплив, взаємозумовленість історичних явищ. Відповідно до принципу історизму окремі аспекти освіти досліджуються в контексті наслідків війни, повоєнного голоду, а саме: житлово-побутові умови, матеріальне становище вчителів, відбудова інфраструктури, культурно-освітньої бази та ін. Використання даного принципу надало нам можливість увійти в історію повоєнного села, зрозуміти її, оцінити мотиви вчинків і самі вчинки тоталітарної держави, з'ясувати їхнє значення і вплив на умови життя.

Принцип об'єктивності зобов'язує автора під час дослідження спиратися на факти у їхньому правдивому вигляді, без перекручувань, підгонки під наперед задані схеми, неупереджено знаходити історичну закономірність суспільного розвитку, викликану передусім матеріальними й духовними факторами. Застосовуючи зазначений принцип, надало нам можливість знайти конкретні причини, що призвели до тяжкого становища повосної сільської освіти різних рівней, а також аналізувати дії влади, які мали як негативні, так і позитивні риси.

Для об'єктивного висвітлення обраної проблеми цінним є принцип плюралізму, який передбачає визначення кількох точок зору в дослідженні. Цей принцип ми застосували при аналізі історіографії радянського періоду. Плюралізм пізнання означає одночасно і його універсальність, бо при цьому враховуються не тільки дискусійні погляди на одні і ті ж процеси, які висвітлені в доробку радянських істориків, а й неправдиві точки зору на ці процеси і можливості використання досвіду тих років сьогодні. Принцип світоглядного плюралізму став одним із головних у характеристиці нововведень в радянській освіті.

Для досягнення оптимального результату в дослідженні розвитку культурно-освітньої сфери використаний принцип багатофакторності, який вимагає від автора дослідження різного роду об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливали на їхній розвиток, а також принцип всебічності, що передбачає вивчення всіх сторін і зв'язків досліджуваного предмета. Найбільш змістовними результатами при дотриманні принципу багатофакторності були: матеріальне забезпечення і побутові умови дітей, хід будівництва дошкільних закладів та шкіл, діяльності культурно просвітницьких установ, наслідки втручання радянської влади в освітній процес.

Комплексне дослідження великих і складних об'єктів (систем), як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин, передбачає принцип системності, що застосовувався для аналізу діяльності державних і партійних органів влади, їхніх підрозділів на місцях з наданням матеріальної допомоги соціально незахищеним категоріям населення.

Для більш глибокого вивчення аспектів, характерних початковій освіті повосного періоду у Південній Україні, в дослідженні широко використовуються різні методи наукового пізнання.

Так, порівняльно-історичний метод дозволяє розкрити суть явищ, які вивчаються, за схожістю або відмінністю притаманих їм ознак.

Застосований у дослідженні хронологічний метод, який дозволив поділити тему на ряд проблем, чітко визначити рамки кожної, пов'язавши їх із конкретними часовими відрізками, що запобігло плутанині в дослідженні.

Такий підхід дозволив викласти кожний розділ монографії за хронологічним принципом. Наприклад, процес відбудови та діяльності дитячих дошкільних установ: виділення приміщення, або відбудова і ремонт старого,

забезпечення матеріально-технічною базою та кадрами, укомплектування дітьми, аналіз санітарно-побутових умов та освітньо-виховної роботи.

Використання великого за обсягом статистичного матеріалу про стан закладів освіти зумовили використання статистичного методу та методу кількісного аналізу (підрахунки абсолютних та відносних величин, складання таблиць).

При висвітленні труднощів, недоліків, перешкод на шляху відбудови культурно-освітніх установ дослідник використовує описовий метод.

Конкретно-пошуковий метод (аналіз і систематизація джерел з проблеми) використаний при пошуку, систематизації та узагальненні джерел з дослідженої теми.

Структурно-функціональний метод використали під час дослідження взаємодії партійних і радянських органів Південної України за вертикаллю влади, наприклад, між виконавчими комітетами обласних, районних і сільських рад під час обговорення питань, пов'язаних із різними аспектами освіти сільського населення. За допомогою структурно-функціонального методу всебічно охарактеризовано дії органів радянської влади стосовно поліпшення соціально-побутових умов сільських дітей Півдня України, що дало можливість зробити відповідні висновки про рівень втілення в життя заходів уряду на місцях.

Метод інтерв'ю використаний під час бесід з безпосередніми свідками тих подій, які є носіями досліджуваних явищ та процесів. З його допомогою ми одержали інформацію, не відображену в документальних джерелах, що дозволило деталізувати факти, почути власну оцінку подій очевидцями.

Для об'єктивного розгляду соціально-політичних аспектів життя південноукраїнських селян у такий дискусійний період, якими були повоєнні роки, стали в нагоді теоретико-пізнавальні підходи, а саме:

а) соціокультурний – історичне дослідження показує, що соціокультурні чинники відігравали одну з головних ролей у проведенні політики радянської влади;

б) антропологічний – предметом нашого наукового дослідження є людина з її інтересами і потребами.

в) аксіологічний (ціннісний) – аксіологічному осмисленню в дослідженні підлягають матеріальні і духовні цінності, що дозволяють з'ясувати якості і властивості притаманні мешканцям південноукраїнського села, процеси, які здатні задовольнити потреби окремої особистості і цілого суспільства, а також ідеї і спонукання у вигляді норми та ідеалу.

Отже, у дослідженні стану дошкільної та початкової освіти сільського населення Півдня України в повосний період, застосовано ряд універсальних загальнометодологічних принципів та спеціально-наукових методів, що дозволило найбільш адекватно відобразити досліджувану проблему. Їх поєднання надало можливість зробити об'єктивні оцінки та забезпечити наукову вірогідність результатів монографії.

РОЗДІЛ II

ДОШКІЛЬНІ ЗАКЛАДИ В ПОВОСННИЙ ПЕРІОД 1945 – 1955 рр. У ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ

Більшість сучасних авторів, які займаються вивченням повоєнної історії, називають суспільство, що вийшло з війни, – злидненим, убогим, попросту жебрацьким. Щоб погоджуватися з цим твердженням чи ні, та зробити власні висновки, варто звернутися і до фактів, які вони наводять. У роки війни багато проблем матеріального плану здавалися незначними. Перебуваючи в постійному страху за власне життя та життя своєї родини, за свій дім, за батьківщину, люди мало замислювалися про питання, щодо поліпшення добробуту, купівлю і вибору одягу, взуття, облаштування свого будинку. Але одразу після закінчення війни, ці питання стали насущними та актуальнішими. І хоча люди раділи тріумфальному закінченню війни, однак її страшні наслідки в матеріальному плані зводили нанівець ейфорію перемоги. Щоб дати оцінку матеріального становища радянських людей, треба звернутися до основних фактів зазначених у різних джерелах: рівню цін і прибутків людей, а також таких показників, як купівельна спроможність населення, умови проживання, якість харчування, побутового обслуговування і т.п.

Матеріально-побутове життя селян радянської України у повоснний період перебувало у край важкому становищі й визначалося воно передусім низьким рівнем оплати праці в колгоспах, яка здійснювалась за залишковим принципом, тобто на трудодні розподілялося те, що залишилося після виконання всіх видів обов'язкових поставок державі. Бюджет більшості селянських сімей, особливо в економічно слабких колгоспах, був дуже напруженим (Додаток В). Проте ця напруженість по мірі відновлення суспільного господарства колгоспів зменшувалась.

Однак в наслідок того, що практично вся частина працездатного чоловічого населення загинула на фронті зумовив зміна звичного розпорядку дня жінок і дітей. Жінка була змушена взяти на себе кілька ролей: матері, а також і берегині домашнього вогнища, господаря і годувальника. Вона виконувала тепер по дому як традиційно жіночі, так і чоловічі обов'язки: змушена була «крутитися», щоб прогодувати дітей. В результаті такої зміни ролей багато дітей з раннього віку були обділені увагою, але особливо брак уваги відчували сільські діти.

Потреба в яслах і дитячих садах в повоєнні роки була особливо велика, так як поєднувати роботу з материнством було важко. До того ж декретну відпустку працюючої матері по Указу від 8 липня 1944 р становив 77 днів, після закінчення якого вона повинна була вийти на роботу. Слід зазначити, що в роки війни тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами була ще менше – 63 дні. Для малюків були відкриті ясла і сади, проте далеко не всі були готові прийняти дошкільнят.

У повоєнні роки вживалися заходи щодо розвитку дошкільних установ на селі, де потреба в них була особливо значущою. Заклик партії – докорінно поліпшити сільське господарство – знайшов відгук і у дошкільних працівників. "Кожному колгоспу – дитячий садок" – таке завдання поставили перед собою педагоги дитячих садків багатьох областей. Постало завдання забезпечити суспільне виховання дітей колгоспників не тільки в період літніх робіт матерів, а цілий рік.

Внаслідок війни та нацистської окупації відбулося скорочення кількості дитячих дошкільних установ, у зв'язку з цим виникла серйозна проблема влаштування всіх дітей дошкільного віку. Для повного охоплення дітей і постійного контролю за їх здоров'ям потрібно було створити мережу постійних ясел, забезпечити їх достатньою кількістю ліжок та кваліфікованим медичним та педагогічними кадрами. Тому, разом з розвитком мережі лікарських установ на селі зростали заклади дошкільного виховання – важливої частини системи народної освіти і як одна з головних умов масового залучення жінок до роботи в народному господарстві.

Безумовно, зв'язок між зайнятістю жінок на виробництві та створенням умов за доглядом дітей був прямим. Тому одним із пріоритетних завдань для держави стало питання влаштування дітей-дошкільнят. Згідно з постановою Раднаркому СРСР № 1571 від 10 листопада 1944 р. по Україні до 1 січня 1945 р. необхідно забезпечити 67810 місць в дитячих яслах постійного типу, що складали близько половини ясельних місць на 1 січня 1941 р. Однак, навіть на листопад 1945 р. дитячі ясла республіки обслуговували лише 50627 дітей [1.2, арк. 9]. Всього по областях України в 1944 р. охоплення дітей дитячими яслами в сільській місцевості становило лише 1 %.

Питанням відновлення дитячих дошкільних установ займалися різні органи: охорона материнства і дитинства (Омадіти) при Наркоматі охорони здоров'я, міністерства і відомства, профспілкові комітети. Однією з перших проблем, з якою вони зіткнулися, це звільнення дитячих ясел, зайнятих іншими установами. Були видані Постанови РНК СРСР про обов'язкове звільнення приміщень колишніх дитячих садків, які використовуються не за призначенням. Тільки по Міністерству освіти УРСР понад 150 приміщень дитячих садків на 10 000 місць займалися різними організаціями або приватними особами. У січні 1946 р. Наркомат охорони здоров'я інформував Раднарком України про те, що рішення про відновлення мережі дитячих установ не виконується в тому числі й через затримки у звільненні приміщень з боку інших організацій [1.3, арк. 100].

Затверджені по Раднаркому плани з розширення мережі дошкільних установ щорічно не виконувалися. У 1947 р. замість запланованих 106 тис. місць розвернуто 103 у 1948 р. замість 110,6 тільки 106,6 [1.3, арк. 99]. Низький рівень розширення ясельних місць призвів до того, що навіть у 1951 р. в Миколаївській області дитячими яслами не охоплені 43 % до плану

дітей до 3-х літнього віку [1.23, арк. 50]. При цьому план створення місць в колгоспних дитячих яслах у Херсонській області перевиконаний у 1945 р. на 36% [1.52, арк. 2], у 1952 р. виконаний на 100 % [1.4, арк. 59].

Розширення мережі дитячих дошкільних установ відбувалось не тільки за рахунок відновлення раніше діючих, а й за рахунок будівництва нових. У «Плані відновлення та розвитку республіканського господарства УРСР на 1947 рік», заплановано їх будівництво за рахунок коштів міністерств. На ремонт і будівництво дитячих садків в Одеської області бюджетних асигнувань було виділено на суму 50 000 крб. на 54 будівлі [1.31, арк. 42]. Завдяки цьому в сільській місцевості області у 1947 р. за рахунок новостворених і відбудові старих, постійно функціонувало 62 ясел на 1580 місць, що складало 78 % [1.34, арк. 45].

Про заходи щодо розширення мережі дитячих установ і пологових будинків Української РСР та поліпшенню їх роботи відзначала постанова Ради Міністрів УРСР № 1763 від 1949 р. До кінця 1949 р. передбачалося довести кількість місць в дитячих установах до 114,6 тисячі [1.3, арк. 100]. Але навіть до кінця четвертої п'ятирічки на Україні діяло тільки 2,5 тисячі ясел. У 1949 р. в Одеській області план розширення виконаний на 58,8 %. Станом на 30 травня області діяло 1181 ясел [1.34, арк. 45].

Згідно з Річним звітом Миколаївського обласного відділу народної освіти у 1949-1950 навчальному році мережа дошкільних установ у Миколаївській області складала 63 дитячих садка, серед них у містах – 40 (за підпорядкуванням Міністерству освіти – 18, іншим відомствам – 22), у районах – 23 (за підпорядкуванням Міністерству освіти – 15, іншим відомствам – 8) [6.127, с. 255].

Станом на 01 січня 1949 року вихованців у містах нараховувалось: у дошкільних установах народної освіти – 990, інших відомств – 1326; у сільській місцевості: народної освіти – 307, інших відомств – 156. Це було зумовлено не тільки демографічними показниками, а й розвитком мережі дошкільних установ, які підпорядковувались іншим відомствам, і розширенням сфер діяльності для жінок, їх залучення до праці на підприємствах різних галузей. Тож можемо зробити висновок про недостатню кількість місць у тогочасних дошкільних закладах Південного регіону та перевантаження закладів кількістю вихованців попри становлені норми. Незадоволення потреби у влаштуванні дітей до ясел і дитячих садків вказує на недостатнє охоплення дітей дошкільним вихованням у регіоні. Поступово ситуація змінювалася на краще. Звіт Херсонського обласного відділу народної освіти про роботу дитячих садків за 1951-1952 навчальний рік містить такі відомості: «У 1951-1952 навчальному році у Херсонській області нараховувалось 8 дитячих садків, в яких виховувалось 2580 дітей, з них заклади Міністерства освіти – 30 дитячих садків, відповідно в них дітей 1310 [6.127, с. 256].

Миколаївський облздороввідділ повідомляв, що в сільській місцевості в 1952 р. недорозгорнуто 55 ліжок у постійних яслах. Недорозширення мережі ясельних місць по сільській місцевості відноситься за рахунок Снігурівського району [1.24, арк. 140]. Станом на 1 серпня 1953 р. в 357 колгоспах області організовано 555 дитячих закладів, якими охоплено 14124 дітей, в тому числі дітей ясельного віку – 7581. Проте наявна мережа ясел не задовольняла зростаючі потреби села [1.25, арк. 188].

До того ж більшість з них не відповідали вимогам. Так, згідно з наказом «Про організацію дитячих установ у колгоспах Херсонській області» від 19 березня 1955 р. здійснено перевірки 545 дитячих ясел, з них тільки 286 придатні для експлуатації, решта потребувала ремонту. Слід зауважити, що частина цих приміщень займалися під квартири і комори. У більшості колгоспів не було постійних приміщень під сезонні ясла, тому виділялись випадкові, не завжди відповідні вимогам, будівлі, нерідко ясла розташовували у районі скотних дворів, з не озелененою територією [1.50, арк. 1], без дотримання санітарних норм площі (3 м²), покладеної на утримання однієї дитини. Тільки 3,1 % дитячих ясел Херсонської області відповідали встановленим стандартам, а 68,7 % установ мали лише до 2-х метрів площі на одну дитину [1.52, арк. 21]. У колгоспі ім. Кірова Чаплинського району під дитячі ясла відведена маленька кімната на 8 ліжок, в той час, коли ясла фактично відвідувало 19 дітей [1.5, арк. 82].

Проблему влаштування дітей в сільській місцевості через відсутність достатньої ясельної мережі та з метою найбільш повної участі в сільськогосподарських роботах працездатних жінок-колгоспниць намагалися вирішувати створенням сезонних дошкільних установ. Вже у 1945 р. на період польових робіт у колгоспах і радгоспах республіки планувалося організувати роботу 19,8 тис. ясел на 871,7 тис. місць [1.21, арк. 144].

Усі фінансові та продовольчі витрати господарства повинні взяти на себе колгоспники. Так, для утримання сезонних дитячих закладів колгоспниками Миколаївщини виділені кошти в сумі 2560092 крб. [1.25, арк. 188]. Працівникам дитячих ясел нараховувалися від 0,5 до 1,5 трудовнів в день з коштів колгоспу. Таким чином, держава не виділяла жодних коштів на розвиток дошкільної мережі сільської місцевості, чим іще раз підкреслила другорядність села. За даними статистичного управління УРСР у 1951 р. план організації дитячих сезонних ясел виконано на 98,9 % і майданчиків на 33,5 %. В Одеській області план охоплення дітей колгоспними яслами виконаний на 110,7 % [1.5, арк. 5].

На день максимального розширення дитячих майданчиків у Миколаївській області в 1951 р. розгорнуто 629 сезонних дитячих установ із загальною кількістю дітей 16179 осіб, з них дітей до 3-х річного віку 9157 осіб [1.21, арк. 145]. У 1950 – 1951 рр. із запланованих по Миколаївській області 16000 ліжок у сезонних яслах та 9300 ліжок у дошкільних

майданчиках розгорнуто 16119. Не дивлячись на те, що кількість дитячих ясел перевищувала заплановані, стан їх залишався незадовільний. З функціонуючих сезонних дитячих установ обладнано тільки 315 [1.22, арк. 41]. Такий вкрай незадовільний стан організації сезонних дитячих ясел став результатом того, що обласний відділ охорони здоров'я і народної освіти не забезпечили належного контролю і керівництва в справі організації та роботи дитячих установ [1.22, арк. 42].

Відкриття до кінця п'ятирічки на селі дитячих ясел більш ніж на 700 тис. місць не вирішувало не тільки проблему дошкільного виховання дітей, але навіть не забезпечило елементарного нагляду за малолітніми дітьми. У селах налічувалося більше 3,5 млн. дітей дошкільного віку, а значить, лише один з п'яти міг бути визначений в ясла на період польових робіт [1.6, арк. 49].

Однак, відсутність ясел у колгоспі не знімала відповідальності з жінок за виконання мінімуму трудовнів, і тому роль їх у господарських роботах була поза сумнівом. По черзі залишаючи дітей у однієї з колгоспниць, виходячи разом з немовлятами в поле або залишаючи дітей взагалі без нагляду, колгоспниці змушені виробляти «мінімум» трудовнів.

Про проблеми, з якими стикалися колгоспниці в перші повосні роки у влаштуванні дітей, свідчать безліч прикладів. Зі слів жителя с. Кудрявцево Братського району: «Дітей не було куди діти, ясла не працювали, а йти на поле сапати буряки треба, ось і мусила залишати дитину без нагляду, прив'язу ногу мотузкою до ніжки ліжка, щоб не трапилось чогось лихого і в поле» [3.69]. Розповідає інша жінка того ж села: «Покладу в дідову шапку гусячу крашанку, посаджу на неї дитину, кажу сиди, не сходи з гнізда, а то гусенятко не вилупиться, а сама в поле, і цілий день душа не на місці, думаю, чи ще висиджує, чи не дай Бог що трапилось. Прибіжу з роботи, а моя дитинка ходить по подвір'ю з паличкою і б'є нанизані на тин горщики, я її обнімаю і плачу, і сама не знаю чому, чи горщики шкода, чи так про все наболіле...» [3.68]. Втім і умови, які могли запропонувати в більшості сезонних яслах, не вселяли оптимізму матерям. Внаслідок антисанітарного стану ясел спостерігалися часті пропуски та не відвідання дітьми ясел. Загальна кількість пропусків за 1945 р. в селах УРСР становила 269541 днів. У середньому одна дитина за рік пропускала 15 днів. Ступінь укомплектування дітей в ясла по областях Півдня України і використання місць нерівномірно. У сільській місцевості згортання місць у постійних яслах у 1946 р. по УРСР на 685 місць або 2,2 % (в Одеській області 121 місць, в Херсонській 50) призвело до того, що дітей стало більше ніж місць: в Одеській області в травні 1946 р. – 100,8 %, у Миколаївській – 101,2 %. Так як укомплектування дітьми відставало від розширення ясельних місць, то створилася диспропорція між кількістю розвернутих ясельних місць з фактичним числом дітей у яслах. Та парадоксальним в цій ситуації було те, що при загальному дефіциті ясельних ліжок не супроводжувався відповідним

укомплектуванням ясел дитячим контингентом внаслідок недостатнім їх використанням, що показує (Додаток Г.) Укомплектування в 1948 р. було нижчим за 1947 р. на 60,5 %. У Миколаївській області в сільській місцевості – 44 % [1.3, арк. 99], в Одеській області 62 %, в Іванівському районі – 33,3 %, в Троїцькому – 36 %, в Ширяєвському – 20 %, в останніх районах укомплектування ясел дітьми від 50 – 90 % [1.34, арк. 45]. Охоплення дітей дошкільного віку дитячими яслами знижувався внаслідок того, що більшість з них організовувались при центральних садибах, тому матері, які проживали на відділеннях колгоспу, не в змозі користуватися їхніми послугами через віддаленість [1.53, арк. 282].

За незначним винятком дошкільні установи не були обладнані твердим і м'яким інвентарем, посудом. Так, у колгоспі «Червона Україна» Херсонського сільського району в 1950 р. на 45 дітей мали лише 2 ліжка, 10 ложок, 7 кухлів, м'який інвентар зовсім відсутній [1.32, арк. 21]. Загалом дитячі установи області твердим і м'яким інвентарем були забезпечені на 50 % [1.54, арк. 2].

Особливо відчувалася нестача у дитячих ліжках, діти спали по двоє на ліжках зібраних серед населення [1.52, арк. 21]. Так, наприклад, в яслах колгоспу ім. Петровського Веселинівського району Миколаївської області діти спали прямо на земляній долівці [4.89, с. 164]. Лозові меблі, які виготовлялися в Херсонській області, були непристосовані для дитячих установ, так як швидко приходили в непридатність [1.52, арк. 21].

Колгоспи виділяли кошти для обладнання ясел, але обсяг не мав дитячих меблів і відповідного кухонного посуду [1.54, арк. 2]. Наявні бюджетні кошти на устаткування залишалися не використаними на кінець року, тому що фінансуючі органи категорично забороняли купувати твердий і м'який інвентар на приватному ринку або виготовляти господарським способом, у той же час жодне підприємство або артіль не бралися виготовити обладнання через відсутність лісоматеріалів, цвяхів, клею і т. п. Багато батьків зобов'язані були приносити з собою постільну білизну, рушники, туалетні приналежності. Але на той час не всі мали достатньо одягу для дитини, в якій її можна віддати до ясел [1.31, арк. 39]. Відсутність м'якого інвентарю, посуду особливо позначилася на роботі в дитячих яслах для дітей з туберкульозною інтоксикацією, це в основному діти фронтовиків, інвалідів, малозабезпечених, які були не в змозі забезпечити дитину постільними приналежностями, це відбивалося на санітарному стані дитячих садів і не давало гарантії відносно занесення інфекції [1.31, арк. 42].

Проблеми в колгоспних яслах були, на жаль, не тільки з обладнанням, але і з забезпеченням продуктами харчування. Відзначалися великі перебої в постачанні молочними продуктами, особливо вершковим маслом, молоком, а також яйцями і фруктами. За два з половиною місяці в колгоспі ім. Ворошилова Новобузького району Миколаївської області на 15 грудних

дітей було відпущено лише 11 літрів молока. У дитячих установах Миколаївської області на дворазове харчування відпускалося 200 гр. муки в день, а хліб, овочі жири, цукор були відсутні тижнями [1.54, арк. 9]. Мали місце ряд випадків, коли видавали замість натуральних продуктів замітники, за рахунок норм встановлених для дітей харчувався адміністративно – обслуговуючий персонал, продукти харчування, призначені для дітей, в значній кількості розкрадались і розбазарювались на сторони. Встановлено обважування, зменшення порцій з боку обслуговуючого персоналу дитячих установ [1.23, арк. 50]. При радгоспі «Ігул» Херсонської області дитячі ясла працювали за рахунок держбюджету, з жовтня 1946 р. зовсім не забезпечувались хлібом. За 1946 р. видано на кожну дитину, з розрахунком на один день: крупи – 19 гр., кондитерських виробів з заміною на цукор – 26 гр., молока – 311 гр., жирів – 5 гр., яєць 0,02 гр. м'яса і риби – 11 гр., сиру – 2 гр. [1.47, арк. 56]. У яслах села Єленівка Новобузького району Миколаївської області денний раціон 20 дітей складався з 6 літрів молока, 20 яєць, 1,5 кг кукурудзяного борошна низької якості [4.89, с. 166]. Як бачимо, раціон харчування дітей був вкрай скудним і не відповідав встановленим нормам Ради Міністрів УРСР [1.3, арк. 105]. Про що свідчить (Додаток Д). Траплялися випадки, коли дитячі садки не отримували від райспоживспілки жодних продуктів і стояли перед загрозою закриття [1.45, арк. 2]. Беручи до уваги обмеження набору продуктів у сільській місцевості, при складанні меню не враховувалися вікові особливості дітей і їх потреби. У меню переважало вуглеводне харчування із-за недостатньої кількості білкових продуктів і природних вітамінів [1.54, арк. 10]. Багато районів через відсутність спеціальних продовольчих фондів не могли забезпечити дитячі майданчики харчуванням і здійснювали це за рахунок батьківських продуктів [1.31, арк. 42].

Медичне обслуговування дитячих садків проходить вкрай погано, лише у поодиноких сільських яслах (тільки в районах) затверджені лікарські посади на 0,5 і 0,25 ставки за кількістю дітей. З 44 підданих перевірки дитячих ясел Херсонської області тільки у 5 була штатна посада лікаря на 0,5 ставки. Решта ясел обслуговувались прикріпленими лікарями, які відвідували ясла не систематично. З числа медсестр і вихователів 4 не мали медичної освіти [1.54, арк. 9].

У першому післявоєнному п'ятирічному плані передбачалося збільшення кількості та покращення підготовки кадрів вищої і середньої кваліфікації, в тому числі вихователів дитячих садків і ясел. Якщо раніше вихователів дитячих садків готували переважно на різних курсах (тримісячних, шестимісячних і річних), то в роки післявоєнної п'ятирічки дитячі сади стали повніше забезпечуватися вихователями, що закінчили педагогічні училища з трирічним терміном навчання на базі семи класів середньої школи. Але не дивлячись на прийняті міри кадровий склад не відповідав вимогам дошкільних установ. Більшість працівників приступали до роботи без належної освіти, а

деякі з них взагалі не мали середньої освіти. Для підвищення кваліфікації працівників виконком Миколаївської облради ухвалив рішення від 27 березня 1951 р. за № 577 про організацію семінарів у 1951 р. в сезонних і стаціонарних дитячих установах в колгоспах і радгоспах області з підготовки кадрів. Для завідуючих та вихователів проведено 10-ти денні семінари за програмами Міністерства охорони здоров'я і народної освіти УРСР. Всього підготовлено 629 осіб завідувачів та вихователів [1.21, арк. 144].

Для роботи в сезонних дитячих яслах в 1953 р. підготовлено на семінарах в районах Миколаївської області 519 чоловік завідуючих та 1 вихователя [1.25, арк. 189]. В Одеській області підготовлено 657 чол., з них 137 – завідувачів і 500 вихователів. З метою надання допомоги колгоспникам та налагодження виховної роботи дитячі садки проводили консультації для працівників дитячих майданчиків. Наприклад, завідувачка дитячого садка Каховського району дала 66 консультацій, протягом літа обстежила 36 колгоспних майданчиків. Аналогічна робота проводилася дитячими садками Первомайського, Цебриковського та ін. районах [1.31, арк. 42]. Однак, незважаючи на вказівки Ради Міністрів та рішення облвиконкому про виділення для роботи в яслах осіб із середнім освітою, мали місце випадки направлення на семінари людей з недостатньою загальною підготовкою (в Херсонському районі з колгоспу ім. Кирова та ім. Сталіна спрямовані 2 жінки з 3-х класним і з колгоспу Цюрупи з 1 класною освітою) [1.54, арк. 2].

Висока була і оплата за утримання дітей в яслах. Турбування з питання оплати за перебування дітей у дитячих установах висловлювали профспілкові комітети. Вони висували пропозицію в ЦК КП переглянути шкалу оплати для багатодітних матерів, матерів-одиначок, низькооплачуваних категорій населення. На підставі розпорядженням № 90 від 9 березня 1954 р., відповідно до статті 10 Указу Президії Верховної ради СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення допомоги вагітним жінкам, багатодітним матерям, посилення охорони материнства і дитинства», плата за утримання дітей в дитячих садах і дитячих яслах знижувалась для батьків, родича або особи, яка взяла на себе утримання: на 25 % – , які мали 2 дітей при заробітку до 600 крб. на місяць, на 35 % – 3 дітей при заробітку 800 крб. на місяць, на 50 % – 3 дітей при заробітку 400 крб. на місяць, на 50 % 4 дітей і більше, незалежно від заробітку [1.27, арк. 147].

Виховна робота в основному спрямувалась на здійснення таких завдань, як охорона здоров'я, турбота про правильний фізичний і розумовий розвиток дитини. Працівники дитячих установ намагалися тримати приміщення в чистоті і порядку, виконувати режимні моменти, так, ранкова гімнастика увійшла в побут роботи більшості дитячих садків. Прогулянки проводилися щодня в зимовий і літній час, за винятком негоди і сильного холоду. У багатьох дитячих садах були городи, де вихователі разом з дітьми старших груп збирали врожай. Поряд з позитивними моментами мали місце

недоліки. Наприклад, питання особистої гігієни дитини. У вихованні культурно-гігієнічних навичок велику допомогу надавала сім'я, але робота з батьками велась не на належному рівні. Батьківські збори проводяться дуже рідко, вихователі не знали побутових умов дитини, режим дня порушувався в більшості дитячих садків, не було індивідуальної відмінності в режимі дня окремих груп. Окрім цього, необхідно зауважити, що виховні кадри не усі мали відповідну освіту [1.31, арк. 40–42].

У повоєнні роки рівень виховно-освітньої роботи в дитячих садах став значно вищим. Завдання, зміст і методи виховно-освітньої роботи були чітко визначені в державних документах: "Керівництві для вихователя дитячого садка" (1945 р.) і "Статуті дитячого садка". Ці документи були розроблені на основі "Керівництва..." 1938 року, зміст навчально-виховної роботи в них за всіма віковими групами стало більш конкретним і певним. Це було результатом теоретичної і практичної роботи дитячого садка в попередні роки.

В "Керівництві..." підкреслювалася провідна роль вихователя, його відповідальність за виховання кожної дитини. Від вихователя потрібно знати загальні закони розвитку дітей, індивідуальні особливості дітей групи і вимоги програми по кожному розділу. Велика увага в "Керівництві..." приділялася фізичному вихованню, загартовування дітей, розвитку рухів (біг, стрибки, лазіння), виробленню правильної постави дітей.

В розділ "Рідна мова" були включені такі важливі питання, як виховання правильної мови, активізація словника і зв'язного мовлення дітей. В "Керівництві..." був введений новий розділ "Знайомство з навколишнім", де визначався обсяг знань і уявлень про суспільне життя, про життя людей, які повинен отримати дитина.

Однак слід зауважити, що в "Керівництві..." слабо був підготовлений програмний матеріал з проведення обов'язкових занять, через що рівень підготовки дітей до школи був досить низьким. Обов'язкові заняття часто проводилися за типом вільної діяльності дітей. Наприклад, пропонуючи завдання намалювати будинок, вихователь не давав вказівок, роз'яснень, не показував, який будинок і як його треба малювати

Така організація занять не мобілізувала й не направляла довільної уваги і волі дітей; в них були відсутні елементи організованого навчання, що формує необхідні знання та навички для підготовки дітей до школи. Вихователі кращих дитячих садів багато займалися питаннями гри, вони прагнули встановити зв'язок гри з заняттями, вирішити проблему керівництва дитячими іграми – якомога ширше використовувати гру для всебічного розвитку дітей.

У післявоєнні роки було створено багато дидактичних ігор. Багато радянських педагоги в своїх статтях і книгах висвітлювали питання використання дидактичних ігор та розкривали методику керівництва ними.

Досягнення теорії і практики дошкільного виховання давали багатий матеріал для поліпшення радянської системи суспільного дошкільного виховання.

Для всієї системи установ народної освіти в СРСР велике значення мали рішення ЦК ВКП (б) з ідеологічних питань, які наголошували на необхідності посилення комуністичного виховання. Перед органами народної освіти ці рішення поставили питання про підвищення ідейності виховної роботи з дітьми, про посилення уваги до морального виховання в дитячих садах. Увага практичних працівників прямувало на виховання у дітей позитивних моральних якостей в процесі різних видів їх діяльності.

Цілу програму для практичної роботи вихователів і керівників дошкільних установ представляв наказ міністра освіти Української РСР "Про поліпшення роботи дитячих садків» (1949 р.). У ньому розглядалися питання про влаштування обов'язкових ігрових майданчиків і виготовленні фізкультурного обладнання, забезпеченні садів меблями, іграшками та про поліпшення харчування дітей. Особливу увагу в листі приділялася фізичному вихованню і загартовуванню дітей, медичного контролю та вихованню у дітей культурно-гігієнічних навичок.

Кількість обов'язкових занять у старших групах скорочувалася з трьох до двох на день по 25-30 хвилин кожне, з тим щоб звільнився використовувати для ігор та екскурсій на повітрі. Висувалася вимога посилити роботу з розвитку мовлення дітей, звертаючи особливу увагу на чистоту вимови і розвиток правильної зв'язного мовлення.

Для виховання у дітей любові до рідної природи рекомендувалося залучення їх до посильної участі в догляді за квітами, до роботи на городі при дитячому садку. У листі було поставлено завдання вироблення у дітей навичок культурної поведінки, працьовитості, вміння спільно грати і займатися. Було піднято питання і про регулярне контролі з боку завідувачів садами і працівників органів управління за підвищенням кваліфікації практичних працівників.

Отже, підсумовуючи вищесказане можна зробити такі висновки, що внаслідок збільшення народжуваності та постійної зайнятості жінок в сільському господарстві спостерігався значний дефіцит місць в дошкільних дитячих установах. У більшості колгоспах питанню влаштування дітей не приділялося достатньої уваги, правління колгоспу піднімало це питання лише тоді, коли розпочиналися польові роботи. Приміщення, які виділялися під дитячі заклади, як правило, не відповідали санітарно-гігієнічним нормам, особливо в плані кубатури. Надто слабка матеріальна база, неуккомплектованість досвідченими працівниками негативно позначилася на якісному стані медичної та виховної роботи серед дітей.

РОЗДІЛ III

СТАН ПОЧАТКОВОЇ СІЛЬСЬКОЇ ОСВІТИ В 1945-х – 1955-х РОКАХ

У другій половині 1943 – навесні 1944 рр. внаслідок успішного наступу радянської армії Південна Україна була визволена від німецько-румунських загарбників, а до 8 жовтня 1944 р. вся територія республіки звільнена від окупантів. Населення визволених районів приступило до відбудови народного господарства. Величезний обсяг відновлювальних робіт вимагав підйому духовної культури народу. Тому однією з найважливіших умов нормалізації життя було відновлення і розгортання діяльності закладів освіти. Для цього необхідно було подолати величезні труднощі, адже загальні збитки, заподіяні німецькими окупантами та їх співниками народній освіті України, становили 5166 мільйонів карбованців [5.95, с. 15]. Урядом республіки був розроблений план відновлення шкільної мережі, який зобов'язував місцеві органи протягом 1943 – 1946 рр. повністю відновити передвоєнну кількість шкіл.

27 лютого 1943 р. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У прийняли спільну постанову «Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів». Вона зобов'язувала Народний Комісаріат освіти УРСР, виконкоми обласних, районних та сільських Рад депутатів трудящих, обкоми та райкоми КП(б)У «негайно після звільнення районів від фашистських окупантів поновляти роботу в усіх класах початкових, неповних середніх і середніх шкіл» [5.95, с. 21].

Виконуючи цю постанову, Народний Комісаріат освіти України видав наказ про поновлення роботи в усіх школах. Виконкоми обласних, міських, сільських та селищних Рад депутатів трудящих розглянули це питання на своїх засіданнях, розробили конкретні плани відновлення мережі освітніх закладів і доклали всіх зусиль, щоб своєчасно підготувати школи до початку занять.

Звичайно, більшість щойно відкритих шкіл працювала не в своїх приміщеннях, а в тимчасово обладнаних під школи, а часом і у хатах колгоспників, і навіть у бліндажах. Так, наприкінці 1943 – 1944 навчального року в хатах колгоспників Миколаївської області працювало 69 шкіл, Одеської – 176 [5.95, с. 21–22].

Партійні організації проводили значну роботу щодо мобілізації населення на відбудову шкіл. У 1944 р. в Україні зародився рух за відбудову шкіл методом народної будови. Його ініціаторами виступили колгоспники с. Верхівня Вчорайшенського району на Житомирщині, які власними силами відремонтували шкільне приміщення і завезли для нього паливо.

Цю ініціативу підтримали трудящі всієї республіки, зокрема Миколаївської, Херсонської та Одеської областей. Наприклад, влітку 1944 р. мешканці с. Матвіївка Жовтневого району на Миколаївщині відремонтували 5 шкіл, населення м. Первомайська – 12, а колгоспники Арбузинського району –

всі приміщення, розташовані на території району. У Херсонській області разом з учителями та батьками відбудовували свої школи 483 бригади старшокласників [7.167, с. 67]. Станом на 15 серпня 1945 р. в Херсонській області відремонтовано 763 школи, 24 інтернати, 1264 квартири вчителів [1.44, арк. 3].

У Балтському районі Одеської області, перед початком навчального року, трудящі провели неділеньник і відремонтували всі школи району. У неділеньнику взяли участь 13 тис. осіб. У Гайвороновському районі силами 2860 колгоспників, вчителів та учнів відремонтовано 26 шкіл і квартири вчителів всіх шкіл району. Така ж робота проведена в Раздільнянському, Котовському, Цебриковському, Березівському, Первомайському, Голованівському та інших районах області [1.32, арк. 1].

У 1944 – 1945 навчальному році школи Одеської області розташовувалися в 1037 спеціальних будівлях, 388 – в пристосованих, 176 – в сільських хатах [1.30, арк. 29]. У Херсонській області у навчальному 1945 – 1946 році. нараховувалося 787 шкіл, в них навчалося 121271 осіб [1.44, арк. 4]. У цьому ж навчальному році в Миколаївській області працювало 510 початкових шкіл, 208 семирічних шкіл, 35 середніх [1.11, арк. 12].

Однак питання забезпечення шкіл приміщеннями постійно нагадувало про себе, положення з навчальною площею в регіоні продовжувало залишатися вкрай напруженим. Наприклад, у Херсонській області загальний недолік навчальної площі визначався в 80000 м² (якщо рахувати за 1м² на учня) [1.44, арк. 3]. Для подолання цієї кризи треба було докласти неймовірних зусиль.

Для відновлення і будівництва нових шкіл були потрібні значні витрати коштів, велика кількість будматеріалів і залучення великої кількості робітників. Державні асигнування на розвиток народної освіти зростали з року в рік. Протягом 1946 – 1958 рр. вони зросли з 513 млн. (без Закарпатської області) до 1327 млн. крб. [5.108, с. 64]. На відновлення шкіл Одеської області в 1945 р. уряд виділив 2,4 мільйонів крб. [1.30, арк. 8]. На будівництво сільських шкіл Миколаївської області за 1947 – 1948 рр. було відпущено 1800 тис. крб., з них використано 804 тис. крб. У 1948 р. відпущено 800 тис. крб., виконано робіт на 809 тис. крб. [1.12, арк. 107]. Із цих даних видно, що відпущені гроші на будівництво шкіл не завжди використовувалися в повному обсязі, а іноді й взагалі не за призначенням.

Так, планом капітально-відновлювальних робіт у 1945 р. в Миколаївській області передбачалося відновити 13 сільських шкіл з капіталовкладенням в 1,3 млн. крб. Але план був провалений. Технічна документація по жодному з об'єктів народної освіти не підготовлена. Кошти відпущені на відновлення шкіл не освоєні. Керівники Облоно жодного разу не виїжджали в райони з метою надання технічної допомоги у справі відновлення шкіл, а тому в усіх районах області відсутня технічна документація, до того ж Обласний відділ народної освіти не мав даних про те, скільки сільських шкіл необхідно відновлювати в 1945 р.

У перші післявоєнні роки при будівництві і ремонті шкіл спостерігалися великі труднощі, які викликані нестачею будівельних матеріалів, слабкою організацією праці серед робітників, відсутністю транспорту і технічної документації, недостатнім фінансуванням тощо.

Однак, життя не стояло на місці і поступово входило в мирне гирло завдяки заходам, що їх вживали партійні та радянські організації, органи народної освіти і громадськість міст і сіл на Миколаївщині, Херсонщині та Одещині, як і по всій Україні зростала кількість діючих шкіл. Якщо в 1944 – 1945 учбовому році в Херсонській області працювали 787 школи, в яких навчалося 121271 тис. дітей [1.44, арк. 4], то на початку 1950 -1951 учбового року – тільки в сільській місцевості – 753, в яких навчалося 111430 учня [2.62, с. 103].

Покращилась ситуація і з ремонтом шкіл. На початку 1954 – 1955 учбового року ремонт шкіл проходив більш організовано в усіх областях, але спостерігалися деякі труднощі з ремонтами каналізації, водопроводу, центрального опалення та при будівництві великих шкільних об'єктів [1.29, арк. 49].

За час свого «господарювання» загарбники знищили не лише шкільні приміщення, а й парти, столи, дошки тощо. Положення з меблями було дуже важке – діти сиділи по 3 – 4 за однією партою, а в ряді випадків не було навіть цього. Тому відразу після вигнання окупантів організовано збирання меблів серед населення [1.32, арк. 3].

На початку 1944-1945 учбового року на Миколаївщині за допомогою шефських організацій та громадськості було виготовлено та зібрано 4046 парт, 653 шкільні дошки, 1822 столи, 5328 стільців, 1541 лавка, 475 шаф. Крім того, за 8 місяців 1945 р. зроблено ще 5333 парти і 320 столів, а робітники Миколаївського суднобудівного заводу ім. 61 комунара і заводу електромортресту виготовили 900 парт [7.167, с. 67].

У Херсонській області силами громадськості відремонтовано 7660 парт, виготовлено нових – 3854 штук, столів – 1900, стільців – 4200 шт. [1.44, арк. 4]. Відсутню частину столів та стільців, що замінювали парти, батьки давали в школи у тимчасове користування [1.30, арк. 29].

Особливо гостро відчувалась нестача підручників. У зв'язку з тим, що на Україні поліграфічні підприємства ще не відновили свою роботу, підручники для шкіл друкувалися в сусідніх республіках і найбільше в Москві. За станом на 20 серпня 1944 року, було видано 18 назв підручників українською мовою з 76 потрібних і 56 назв російською мовою з 86 потрібних. Таке незадовільне становище з підручниками вимагало термінових заходів для поліпшення видавничої справи [5.105, с. 44]. У 1944 р. до шкіл Миколаївської області було завезено 78 768 підручників, однак, це лише на 22 % задовольнило потреби [7.167, с. 69]. Якщо розглянути постачання окремо по районах, то школи Березнегуватського району забезпечені підручниками тільки на 30 % [1.9, арк. 42]. Забезпечення

підручниками учнів сільських шкіл Одеської області в 1944 – 1945 навчальному році позначено у додатку (Додаток Ж). На перший погляд, за даними додатку забезпечення учнів перших класів краще, ніж у старших. Але насправді це пояснюється не більшістю підручників і кращим постачанням, а малою кількістю учнів старших класів або взагалі їх відсутністю. Поряд з цим слід зазначити, що значна кількість шкіл не мала літератури для позашкільного читання.

Вкрай незадовільно школи забезпечувалися зошитами. Нерідко траплялися випадки, коли учні писали на полях і між рядками старих газет, чорнилом виготовленим з пічної сажі. Сільські школи Миколаївської області за перше півріччя 1945 р. отримали: зошитів – 39255, графітних олівців – 9000, простих олівців – 38900, підручників – 45282, ручок – 500, чорнильниць – 28100, чорнила – 11200 літра [1.9, арк. 70]. Школи Березнегуватського району в 1945 – 1946 навчальному році забезпечені зошитами були тільки на 15%, зовсім мало забезпечені пір'ями, ручками, чорнилом [1.9, арк. 42]. Торгівельні організації Облкнигокультури майже зовсім не постачали школам крейду [1.11, арк. 26].

Навчальні посібники виготовлялися переважно силами самих шкіл. На 20 липня 1945 р. учнівськими бригадами Херсонської області (таких бригад в області 87) виготовлено 6 439 наочних приладів [1.45, арк. 38]. Учнями Миколаївської області в 1945 – 1946 рр. виготовлено абеток – 11430 шт., букварів – 1713 шт., карт географічних – 91, карт, таблиць з історії, мов, анатомії – 406, гербаріїв (альбомів та стінних) – 342 шт. [1.9, арк. 70]. Така кількість ні в якій мірі не могла задовольнити потреби шкіл для організації нормальної роботи по навчанню і вихованню дітей.

Вкрай незадовільна ситуація в школах із підготовкою до роботи в зимовий період, а саме забезпечення їх паливом. Значне число шкіл опалювалися з перебоями. Так, в 1945 – 1946 рр. за планом для опалення шкіл Миколаївської області потрібно було 830 тон вугілля, 566 тон дров, 122 635 тон соломи, а завезено за даними на 1 січня 1945 р. – 560 тон вугілля, 89 тон дров, 93 556 тон соломи [1.9, арк. 70]. Масовий і повний завіз палива відкладався до закінчення збиральної кампанії, в зв'язку з тим, що основним видом палива на Миколаївщині були солома та бур'ян [1.11, арк. 23], але у зв'язку з неврожаєм 1946 р. колгоспи не мали соломи, і тому заготовляли сухі бур'яни, стебла соняшнику і т.п. [1.9, арк. 47].

Така ж сама ситуація з опаленням шкіл в Херсонській і Одеській областях. Виконуючи постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У та виконкому облради і бюро обкому КП(б)У, організованими недільниками в кожному районі Херсонської області у 1945 р. до шкіл завезено паливо: вугілля 260 т., торфу – 350 т., дров 320 т., соломи 2310 т., що складає 61 % річної норми, вчителям частково завезли солому [1.45, арк. 38]. Недостатню кількість палива заміняли очеретом і кураєм [1.44, арк. 4].

В Одеській області навіть райони в лісовій частині не справлялися із забезпеченням палива. Південні і степові райони області, де основним видом палива була солома, сухий бур'ян, кізак та лузга соняшників, положення з опаленням шкіл взагалі загрозливе, так як соломі бронювали для корму худоби [1.30, арк. 30].

У полі зору партійних і радянських органів України були не тільки відбудова шкільних будинків і забезпечення їх матеріальної бази, а й якість навчання та дієвість учбового процесу.

Найважливішим післявоєнним завданням стало охоплення навчанням всіх дітей шкільного віку і тисяч підлітків, яких війна відірвала від навчання. Багато дітей з різних причин (головним чином через матеріальні нестатки) не мали можливості відвідувати школу. Місцеві ради депутатів трудящих проводили облік усіх дітей і підлітків, які мали навчатися в школі [5.112, с. 14]. У компетенції цих органів було право притягати до відповідальності винних за прогулювання дітьми школи без поважних причин. Кількість дітей не охоплених навчанням в розрізі минулих років станом на 1 липня 1951 р. висвітлює таблиця (Додаток 3).

Для повернення в школу дітей органами народної освіти вживалися заходи: потребуючим дітям ремонтувалися старий одяг і взуття, вони отримували грошову допомогу, безкоштовне харчування, з ними велися заняття вдома, надавалась допомога підручниками і зошитами [1.32, арк. 7]. Так, учням шкіл Миколаївської області за 1946-1947 рр. видано безкоштовно 9687 пар взуття, 3984 комплекти одягу. Надано грошову допомогу учням в сумі 182350 крб. По всіх районах області місцевими майстрами виготовлені 4900 пар взуття [1.11, арк. 18]. Через райспоживспілку за цілий рік отримано 69 пар дитячого взуття призначеного для школярів, але фактично воно виявилася дуже малих розмірів, приблизно на 4-5 років. Дитячого одягу отримано 102 речі, але серед них не виявилось жодної теплої [1.9, арк. 6]. У селах області працювали 42 їдальні, в яких діти – сироти та діти інвалідів Великої Вітчизняної війни одержували їжу безкоштовно – 3779 учнів [1.11, арк. 18].

Відповідно до рішення бюро Херсонського обкому КП(б)У від 16 грудня 1946 р. з метою надання матеріальної допомоги дітям шкільного віку населених пунктів постраждалих від посухи, виконком депутатів трудящих та РК КП (б) У постановив організувати в районах і селах області пункти з одноразовим гарячим харчуванням [1.46, арк. 51]. Але не скрізь допомога дітям проводилася на належному рівні. Більшість шкіл Одещини у 1945 – 1946 навчальному році мали приміщення для їдалень і буфетів, але громадське харчування в школах не організовано. Тоді як учні міських шкіл отримували щоденно по 50 гр. хліба і по 10 гр. цукру на одного учня, сільські школи не забезпечувалися продуктами харчування з боку торгівельних організацій [1.32, арк. 5]. У перше півріччя гарячі сніданки організовані тільки у трьох районах. Багато шкіл області отримували продукти харчування

з пришкільних земельних ділянок і від колгоспів, але організація гарячих сніданків була на дуже низькому рівні [1.30, арк. 31].

Велику допомогу надавали учням батьківські комітети шляхом організації вистав у клубі, відповідної роботи серед колгоспників села. Наприклад, батьківський комітет Володимирівського району Миколаївської області надав матеріальну допомогу учням одягом і взуттям на суму 600 крб. [1.11, арк. 19]. Проте мобілізована громадськість на допомогу налагоджена не в усіх школах. Наприклад, в Жовтневому районі ніякої матеріальної допомоги учням за рахунок громадськості не було надано [1.11, арк. 20].

У полі зору партійних і радянських органів України були не тільки діти шкільного віку, але й доросле населення, яке в силу різних причин не отримало навчання.

Внаслідок цих і багатьох інших причин, знання учнів були на досить низькому рівні, і як слідство, залишилися значно недовиконані навчальні плани шкіл сільської молоді.

Також необхідно відмітити, що в багатьох працях радянських істориків зазначається, що на кінець четвертої п'ятирічки вже було повністю ліквідовано неписьменність та малописьменність серед дорослого населення. Проте це не відповідало дійсності. Протягом 6 років після звільнення Миколаївської області, відповідно звітів органів народної освіти, в області навчено 5,5 тис. чол., причому деякі райони щорічно, починаючи з 1948 р., у своїх звітах по суті стверджували, що ліквідація неписьменності в районах завершено. Проте на 1 січня 1951 р. число неписьменних з сільського населення становило 0,023 % [1.16, арк. 112].

У 1950 р. в цілому по області за даними Облоно навчено неписьменних 1049 чол. і писемних 1823 чол. Навчання неписемних і малописемних проводилося головним чином у першій половині 1950 р., за цей період навчено неписьменних 960 чол. і малописемних 1555. А у другій половині 1950 р. навчено неписьменних тільки 89 осіб., малописемних – 268. План навчання неписьменних у 1950 р. виконаний тільки на 42,6 %. Зовсім не виконаний план у Арбузинському, Баштанському, Березнегуватському, Лисогірському, Новоодеському, Привільнянському районах. По Жовтневому району виконано план на 21,5 %, по Вознесенському – 13,9 %. План навчання малописемних в цілому по області виконано на 96,9 %. Незадовільно організовано навчання неписьменних у Варварівському районі. Із загальної кількості 196 у 1950 р. охоплено навчанням 52 чол., з яких закінчили курс навчання 13 осіб. Облік і звітність з навчання неписьменних і малописемних у системі народної освіти перебували в занедбаному стані і дані одержувані облоно абсолютно не є достовірними. У багатьох районах області, а так само в облоно, не знали повних даних про чисельність неписьменних. Ряд завідувачів райвно стали на шлях приписок, намагаючись прикрити цим самим свою бездіяльність і незадовільний стан роботи по ліквідації

неписьменності. З 19 районів тільки в 4-х (Вознесенському, Володимирівському, Казанківському та ін.), усі дані підтверджуються первинними документами. У 8 районах підтверджуються тільки частково. У 7 районах не підтверджуються взагалі. Загалом в області приписано за кількістю навчених неписьменних 527 чол., або 50,2 %, малописьменних – 913 чол., або 50,0 % [1.16, арк. 113-115].

На 1 січня 1951 р. сільськими радами Миколаївської області вираховано неписьменних 6738 осіб (вік 8 – 49 років), з них 5 643 жінок, 1095 чоловіків. З 288 сільських рад 182 мали неписьменних 11 і більше осіб, 35 сільських рад – від 6 до 10 осіб, 37 – від 1 до 5 чоловік, і тільки 34 сільських рад не мали ні одного неписьменного. Найбільша кількість неписьменних в Арбузинському (679 осіб), Широколанівському (396 чол.) районах, що складало 0,04 % до числа населення у віці 8 - 49 років [1.16, арк. 112]. На 1 січня 1951 р. з 575 обстежених сільських рад Одеської області виявили, що серед населення віком від 8 до 49 років, тільки в 26 не було неписьменних [1.7, арк. 7-8].

Наявність такої великої кількості неписьменних пояснювалося перш за все тим, що органи народної освіти по суті не займалися належним чином ліквідацією неписьменності, їх не виявляли, обліку не вели, внаслідок чого плани навчання складалися занижені, вищестоящим органам надавалася недостовірна інформація.

Особливо гострою проблемою, що перешкождала повноцінному функціонуванню шкіл, було кадрове питання. Багато вчителів загинуло на війні, а підготовка педагогічних кадрів під час війни скоротилася. Тим часом, відновлення й розгортання мережі шкіл, здійснення Закону про загальне обов'язкове навчання вимагали збільшення кількості учителів, підвищення рівня їхньої професійної підготовки. В Україні розгорнулася підготовка і перепідготовка вчительських кадрів. Виконком Миколаївської обласної ради організував п'ятимісячні курси на 360 учителів. Влітку 1951 року на курсах підвищення кваліфікації навчалися в Миколаївській області – 510 вчителів, в Одеській – 670, в Херсонській – 540 та 90 інспекторів по 30 чоловік з кожної області [1.26, арк. 22]. Показники про збільшення кількості вчителів, рівень їх освіти і стаж роботи по Миколаївській області розкриває (Додаток К). З даних таблиці видно, що якщо загальна кількість вчителів за 1947 – 1951 навчальні роки збільшилась на 20,51 %, то число вчителів з вищою педагогічною освітою збільшилось на 55,14 %. У 1947 – 1948 навчальному році число вчителів з вищою освітою збільшилось на 44,3 %, з незакінченою вищою на 34,68 %, з середньою освітою на – 57,7 %. Водночас зменшилось число вчителів, які не мали педагогічної освіти. Якщо в перший післявоєнний рік вчителів з середньою загальною освітою було 1583, то у 1950 – 1951 навчальному році – лише 23 %. За цей же час вчителів з незакінченою середньою освітою зменшилося до 40 %.

До того ж багато педагогів не мали достатніх знань з того предмету, який викладали учням. Так, один із учителів Варварівського району

Миколаївської області виявив на перепідготовчих курсах в 1954 – 1955 рр. повну невідповідальність і все ж його назад повернули до шкіл, і як наслідок цього – низька успішність учнів [1.29, арк. 50]. Не встигали в навчанні значна кількість учнів початкових семирічних і середніх шкіл, особливо в 4-6 і 8 класах, зокрема з української та російської мов і математики [1.26, арк. 15]. 1950 – 1951 навчальний рік закінчився з великим відсотком неуспішності, тобто 15 % учнів залишилися на другий рік і на осінні іспити [1.28, арк. 95].

Необхідно відмітити, що дисципліна в школах довгий час залишалася на низькому рівні. Характерними порушеннями шкільної дисципліни були: розмови на уроках, запізнення на заняття, невиконання домашніх завдань, псування шкільного інвентарю, самовільний відхід з уроків, грубість у відношенні з вчителями, торгівля на базарі [1.32, арк. 37].

Щоб запобігти порушенню дисципліни в школах велася активна виховна та відповідна ідеологічна робота [1.32, арк. 14].

Основним завданням загальноосвітньої школи була підготовка молоді до вступу в спеціальну середню і вищу школу. З перших кроків своєї історії радянська школа розвивалась як трудова школа. Основний принцип трудового виховання в радянській школі полягав у тому, щоб учні разом із знаннями здобували вміння, які можна застосовувати у виробництві, оскільки переважна більшість їх працюватиме в різних галузях народного господарства. У багатьох школах суспільно корисна праця школярів стала одним із ефективних засобів трудового виховання [5.104 с. 169-170]. Учні старших класів (починаючи з 6 кл.) активно працювали на полях колгоспів і радгоспів, на будівництві, збирали лікарські рослини тощо.

Наприклад, учні шкіл Цебриківського району Одеської області виробили 54700 трудоднів, зібрали у фонд оборони 31 000 крб., 380 кг. металобрухту, провели 51 суботник. У Чорнянському районі учні виробили 64000 трудоднів, зібрали 2,5 тон металу, 3 центнери лікарських рослин. У подарунок червоній армії відправили 2 центнери тютюну. Учні шкіл 8 районів Одеської області виробили 259 123 трудоднів, зібрали 508 тон металу [1.30, арк. 47].

Усі школи Миколаївської області допомагали колгоспам у збиранні врожаю виконували інші посильні роботи в колгоспах. Учні Новокосянтинівської школи зібрали 20 центнерів зерна, учні Новожуковської школи – 7 центнерів, Вікторівської – 6 центнерів. Школярі Костоватської школи прибрали 15 г. соняшнику, справили прополку 30 г. ячменю [1.9, арк. 9-10]. Суспільно корисна робота шкіл велася в напрямку надання максимальної допомоги сім'ям фронтників, інвалідам Вітчизняної війни та дітям – сиротам [1.32, арк. 38].

Наслідками Великої Вітчизняної війни стали мільйони покалічених доль найуразливішої частини населення – неповнолітніх дітей, які втратили своїх батьків і опинилися на вулиці.

Діти, які залишилися без піклування батьків, опинилися в дитячих установах, таких як дитячі притулки, будинки дитини та дитячі будинки.

У перші повоєнні роки багато дітей надходили до дитячих будинків в дуже важкому стані. Вони були свідками фашистських звірств, перенесли жахи бомбардувань і таборів смерті, втратили батьків і будинок. І співробітники дитячих будинків повинні були не тільки нагодувати і обігріти осиротілих дітей, а й сформувати у них ціннісні орієнтири, навички та вміння, необхідні в подальшому житті.

У повоєнний час число дітей, які перебували в дитячих будинках, продовжувала зростати за рахунок дітей, привезених з визволених районів або осиротілих під час евакуації, а також за рахунок масового залучення жінок на роботу в промислове і сільськогосподарське виробництво. Багато матерів не могли прогодувати своїх малолітніх дітей і приділити їм достатньої уваги і віддавали їх в дитячі будинки, часом створювані прямо на базі підприємства.

Розуміючи чим це може загрожувати країні в майбутньому, ще до остаточного звільнення території України від окупантів, а саме 30 липня 1944 р., Рада народних комісарів УРСР та Центральний комітет КП(б)У ухвалили спільну постанову № 917 «Про заходи боротьби з безпритульністю та бездоглядністю дітей в Українській УРСР», яка стала відправною точкою для широкомасштабної роботи в цьому напрямі. У постанові викладено конкретний план заходів та терміни їх виконання, визначено обсяги матеріально-ресурсного забезпечення й конкретизовано відповідальних за певну ділянку роботи.

Постановою передбачалося провести й низку невідкладних заходів із організації побуту вихованців дитячих будинків. Упродовж серпня – жовтня 1944 р. повернути всі приміщення дитячих будинків, що належали їм до війни й використовувалися не за призначенням, провести в них ремонт, забезпечити паливом, а також із балансу міськрайвиконкомів надати кожному дитячому будинку транспортний засіб для господарських потреб [7.173, с. 91]. Але більшість пунктів постанови залишалася лише на папері: значна частина приміщень, які належали дитячим будинкам до 1941 р., була зайнята іншими установами – військовими організаціями або приватними особами. Так, в Одеській області в с. Люсторф Благоевського району 9 приміщень, які належали дитячому будинку, були зайняті лише 6, а останні – Винтрестом. У більшості сільських дитячих будинків проведений поточний ремонт, але для створення нормальних умов проживання і виховання дітей всі дитячі будинки, за невеликим виключенням, потребували капітального ремонту [1.30, арк. 17].

Неодноразові перевірки санітарного стану дитячих будинків органами державної санітарної інспекції встановлювали ряд факторів, які свідчили про незадовільний стан санітарно-побутового обслуговування вихованців дитячих будинків [1.33, арк. 13; 1.37, арк. 7-15]. Освітлення проводилося копилками, стіни закопчені, кругом павутиння [1.48, арк. 27], спальні не провітрювалися із-за відсутності хвіртки, що стало причиною отруєння у них повітря, яким дихали

діти [1.43, арк. 78]. Значна кількість дитячих будинків розміщувалася в непридатних, погано устаткованих приміщеннях, з недостатньою житловою площею [1.1, арк. 119]. В Одеській області в Акметівському дитячому будинку в 4-х кімнатах на 80 м² розміщувалося 73 вихованця, у Кривоозерському районі в 7 кімнатах на 110 м² розміщувалося 135 дітей [1.30, арк. 127]. У Херсонській області в середньому на одного вихованця приходилося 1,4-1,8 м² житлової площі, а в Збруївському сільському дитячому будинку 147 дітей займали 140 м², на одного вихованця приходилося 0,95 м² [1.43, арк. 78].

Практично всі дитячі будинки відчували нестачу в інвентарі. Через відсутність ліжок 30-40 % дітей в Миколаївській області спали по 2 - 3 - 4 на одному ліжку і навіть на полу на соломі [1.1, арк. 119]. В Одеській області в дитячому будинку Березівського району на 60 дітей – 33 ліжка, 5 столів та 4 лавки, в Акметівському дитячому будинку Одеської області на 140 дітей – 49 ліжок, 9 столів, 4 стільця та 10 лавок, тумбочок та шаф зовсім не було [1.31, арк. 29]. У Херсонській області в сільському дитячому будинку Нововоронцовського району на 160 дітей було виділено 96 ліжок [1.48, арк. 40]. У Миколаївській області із – за відсутності тумбочок, стільців, діти сиділи на ліжках, а речі власного користування зберігали під матрацами, на підвіконнях і в інших місцях, що порушувало санітарний порядок в дитячих закладах [1.10, арк. 3]. Збільшення кількості ліжок, столів, лавок й іншого необхідного твердого інвентарю унеможливлювало не тільки погане фінансування, але й мала квадратура приміщення дитячих будинків [1.48, арк. 114]. Не вистачало посуду, тарілок, ложок та ін. В Акметівському дитячому будинку при загальній потребності тарілок 3250 мали в наявності 1876, чашок потребували 3250, а мали 583 [1.30, арк. 128]. У дитячому будинку с. Кіріяківка Варварівського району Миколаївської області на 109 дітей виділено 20 тарілок, кухонної посуду взагалі не було [1.10, арк. 10]. Наприклад, в Ананівському дитячому будинку із-за відсутності кухонного приладдя, діти змушені їсти стоячи, по черзі, передаючи тарілку і ложку один одному [1.30, арк. 197]. З ініціативи співробітників посуд робили з банок із-під томатів, але і це не рятувало ситуації [1.10, арк. 10].

У недостатній кількості знаходився і м'який інвентар. У більшості випадків не вистачало постільної і натільної білизни. Ковдрами, матрацами і постільною білизною дитячі будинки забезпечувалися не більше 40-50 %. Теплі ковдри у більшості випадків взагалі відсутні [1.1, арк. 119]. У дитячому будинку с. Новопетрівка Новоодеського району Миколаївської області на 76 дітей було лише 16 ковдр, 10 дітей у віці від 8 до 13 років ходили до школи в шкарпетках і калошах, діти – дошкільнята зовсім не мали одягу (пальто, головні убори) і не виходили на вулицю [1.10, арк. 21]. З 1-6 класів 5 вихованців не ходили до школи із-за відсутності одягу і взуття. І для того, щоб одні й ті ж самі діти не відставали, чередували відвідування школи [1.10, арк. 10]. Із-за відсутності взуття і верхнього одягу вихованці зовсім не бували на свіжому повітрі.

В наслідок війни дитячі будинки не мали запасів білизни, взуття, верхнього одягу, тому новоприбулі діти перебували у своєму брудному, рваному одягу. Санпропускники та пральні в більшості дитячих будинків відсутні. У ряді областей мало місце порушення санітарного режиму. Діти милися нерегулярно, графіку купання не було. Бані не обладнані, тому дітей мили в приміщенні відведеному під робочу кімнату один раз на десять днів. При банях не було кімнат для роздягання і брудна білизна знаходилася там, де діти переодягалися в чистий одяг після купання. Не вистачало посуду для миття, мило видавали з переборами. Білизна пралася погано, мінялася зазвичай два рази на місяць [1.10, арк.3-11]. Таке положення сприяло виникненню і розповсюдженню шкіряних захворювань, зокрема корости.

У незадовільному стані знаходилося і харчування в дитячих будинках через недостатнє асигнування та несвоєчасне і неповне отоварювання облторгівельних фондів продуктами харчування, особливо молочними продуктами, яйцями, жирами та цукром. У Миколаївському дитячому будинку в середньому в день на одного вихованця витрачалося на харчування 4 крб. 83 коп., в спецбудинках 3 крб. 10 коп., замість встановлених по нормі 6 крб. 30 коп. [1.1, арк.100]. Не дивлячись на трьохразове харчування, діти скаржилися на недоїдання.

З метою покращення санітарно-побутових умов вихованців дитячих будинків Головна Держсаніспекція УРСР склала і розіслала інструкцію про санітарний режим дитячих будинків, дала вказівки місцевим органам Держсаніспекції про посилення контролю за санітарним станом дитячих будинків, видала постанову Головна Держсаніспекція УРСР про покращення стану дитячих будинків; проводилися перевірки, накладалися штрафи на адміністрацію дитячих будинків за порушення санітарного режиму [1.1, арк. 119]. Але ці заходи все ж таки недостатні і не забезпечували рішучого покращення санітарно-побутових умов вихованців дитячих будинків. Однак, незважаючи на ряд недоліків, які мали місце в дитячих будинках, усе ж необхідно віддати належне радянській владі, – вона зуміла в досить короткий термін взяти ситуацію під свій контроль, охопити всіх безпритульних дітей, зайняти їх навчанням та суспільно-корисною працею, тримаючи під постійним контролем вихователів, часи навчання і відпочинку вихованців.

Велике значення у вирішенні проблеми нормального розвитку дитини в умовах повоєнного дошкільного дитячого будинку грала раціональна організація навчального процесу. Великий вплив на стан дитини надавали ті обставини, які супроводжували вступ малюка в дитячий будинок, тому методична робота починалася з перших хвилин перебування дитини в дитячому будинку.

Нового дитини знайомили з дитячим будинком, видавали йому носовичок, показували місце за столом, його ліжко і вішалку для рушника, шафа для верхнього одягу. Всі предмети були однаково прикрашені

привабливою картинкою – значком. Серйозну роль грала обстановка груповий кімнати, куди вперше входили діти. Вона повинна була бути затишною, світлою, без зайвих предметів і меблів. Іграшки повинні були відповідати віку, а меблі – зростання дітей. Однак найчастіше в післявоєнний період меблів не вистачало, а іграшок не було зовсім. Відсутність іграшок компенсували рухливими іграми, а також робили іграшки самі: ляльок з ганчірки і соломи, ліпили фігурки з глини, грали битим посудом. Дефіцит шаф і тумбочок вирішувалося за рахунок використання індивідуальних мішечків, які кріпилися на спинку ліжка, в ці мішечки хлопці складали свій одяг і білизна. Велика увага приділялася вихованню в дитині почуття колективізму. Вихователі привчали хлопців жити і працювати в колективі, піклуватися один про одного. Однак в післявоєнному дошкільному дитячому будинку в дітях також виховувалася турбота і трепетне ставлення до особистих речей. У кожної дитини повинні були бути особисті речі, предмети побутового і гігієнічного призначення, які дитина повинна була берегти, тримати в чистоті, за рахунок чого в дошкільників виховувалося почуття відповідальності, вміння цінувати те, що маєш. На жаль, згодом особистісне виховання в дитячих будинках пішло на другий план, що призвело до серйозних проблем, в тому числі до зростання утриманських і споживчих настроїв у вихованців дитячих будинків. Незамінним інструментом морального виховання були бесіди з дітьми належний догляд до дорослих, про дружбу воїнів Червоної армії, особливо проявилася в роки Великої Вітчизняної війни, про героїчну працю радянських людей. Для виховання дітей використовували по можливості такі кошти педагогічного впливу, як художня література, кіно, твори образотворчого мистецтва і музика, в ході знайомства з якими вихователь створював атмосферу, стимулюючи в дитині радість, бажання пізнавати навколишній світ.

Питанням інтернаціонального і патріотичного виховання в післявоєнні роки надавалося велике значення. Вихователі розповідали дітям про життя і діяльності В. І. Леніна і Й. В. Сталіна, які присвятили своє життя народу. Організовувалися зустрічі з почесними гостями, шефами, стахановцями. Під час таких зустрічей діти вчилися поводитися скромно, демонструвати свої творчі здібності, розповідати про життя в дитячому будинку. Подібні розповіді і зустрічі надавали на дітей сильне вплив, прагнення наслідувати кращим людям країни, формували вдячність до радянського уряду. В умовах повоєнного перебудови суспільства і гострого дефіциту навіть найнеобхідніших речей в дошкільних дитячих будинках широко прищеплювалася трудове виховання. Вже з 3-х років хлопцям посильні елементарні трудові завдання: принести і розкласти в їдальні ложки, серветки, прибрати на місце іграшки. З 5-ти років дітей залучали до систематичного посильної праці: миття стільців, столів, прибирання в живому куточку, прополка грядок, полив рослин. До 6-ти років діти вже

повинні були володіти навичками повного самообслуговування: одягатися, умиватися, прибирати зі столу, а також працювати на городі. У розвитку трудових навичок велика увага приділялася схваленню вихователя, контролю з боку педагога за акуратністю дітей, їх дбайливого ставлення до праці дорослих і однолітків. Співробітники дитячого будинку на своєму прикладі показували порядок виконання дій, все трудові операції вихователь робив разом з дітьми. Якщо діти брали на прогулянку іграшки, вихователь доручав їх окремим дітям. Разом з дорослими чергові перераховували м'ячі, скакалки, лопатки. Після прогулянки збирали все з майданчика, знову перераховували і мили по приходу в групу. Щоб успішніше зміцнити навички самообслуговування, вихователь повинен був передбачити відповідне віку обладнання, проте в післявоєнних умовах це було практично неможливо. Часом хлопці вчилися зав'язувати шнурки на єдиною парі були в дитячому будинку черевик. Робота повинна була приносити дітям радість, вчити поважати працю оточуючих, тому часто діти вчилися праці у вигляді гри, спільно зі старшими хлопцями. Крім трудового виховання приділялася увага і розвитку музичного та художнього смаку. Для музичного виховання використовувалися методи масового співу, створювалися імпровізовані оркестри, організовувалося прослуховування музики дітьми. Пісні вибиралися не тільки з ідеологічних міркувань, а й посилені для дитячих голосових зв'язок, а музичні інструменти робили з підручних матеріалів. І нехай коліскова нянечка була єдиною музикою в дитячому будинку, слухаючи її, діти, які втратили батьків, торкалися до прекрасного. Художнє виховання проходило через уроки малювання, розглядання картинок з книг. При цьому розвивати творчі здібності необхідно було відповідно до віку, здібностями і при бажанні з боку дитини, ні в якому разі не застосовуючи ніяких насильницьких методів. Світогляд дітей розширювалося за рахунок організованих прогулянок в ліс, поле, на річку, на присадибне господарство. Вихователі читали дітям книги, розмовляли про прочитане. Дуже важливим у розвитку дитини було використання наочності. Одним з найважливіших умов формування нової людини в дитячому будинку був раціонально організований режим життя дітей. При цьому для дітей, які втратили батьків, особистість вихователя грає велику роль. Це людина, яка на початку їхнього життєвого шляху повинен навчити дітей бути самостійними, поважати оточуючих, прищепити любов до знань і праці. У післявоєнних умовах виконання подібних завдань було практично неможливе. В цьому і полягає подвиг і героїзм співробітників дитячих будинків, які в умовах масового дефіциту, переповненості дитячих установ, часом при недостатній освітній базі та відсутності методичної літератури, розробляли методи роботи з дітьми, ділилися досвідом, виховуючи при цьому гідних людей.

У другій половині 40-х – першій половині 50-х років ХХ ст. керівні органи держави не раз наголошували на важливій ролі позакласної та

позашкільної роботи в житті дітей, а також у формуванні їхнього світогляду. Вся робота по організації культурного відпочинку дітей проводилась відповідно віковим особливостям, спрямовуючи всю увагу на виховання дітей в дусі радянського патріотизму.

Однією з форм здійснення інтенсивного політико-ідеологічного та виховного впливу на дітей у позанавчальний час стало створення дитячих піонерських оздоровчих і трудових таборів, покликаних організовувати дозвілля, наповнюючи його суспільно-корисною працею та заходами, спрямованими на фізичний розвиток, формування здорового способу життя, виховання у дусі радянської ідеології.

Особливу увагу держава приділяла комуністичному вихованню і «всебічному вихованню особистості». Це завдання активно виконували піонерські та комсомольські організації, які розглядалися як помічники вчительських колективів в здійсненні навчально-виховного процесу, створення предметних гуртків, в підготовці і проведенні лекцій, читацьких конференцій та диспутів, конкурсів та оглядів технічної творчості учнів. Популярність піонерських організацій в перші повосні роки виросла.

У післявоєнний час табірний піонерський рух почав відроджуватися в середині 40-х рр. Спочатку літні оздоровчі табори організовували в приміщеннях шкіл, які знаходилися в сільській місцевості, на літо їх переоблаштовували під спальні корпуси [6.338, с. 4-5]. У 1950 році в сільських районах Одеської області працювало 37 піонерських таборів, в яких оздоровлено 4185 дітей [1.35, арк. 28]. На території Херсонської області організовували 16 піонерських таборів, які охопили 5800 школярів [1.49, арк. 20].

Піонерська робота стала невід'ємною частиною життя дітей, але поступово вплив комсомольської і піонерської організацій починає знижуватися, в їх діяльності з'являються кризові явища. Саме з середини 1950-х рр. починається процес відчуження від політичних практик в школі. Піонерські збори і лінійки, комсомольські збори, суботники і збори макулатури стають все більш формальними. Треба сказати, що повторюваність піонерських ритуалів і практик багато в чому сприяла чіткій організації дитячого життя, її яка була, на їхню думку, більш формалізованої. Мінливий суспільство вимагало змін і в роботі піонерської та комсомольської організацій. Діти, підлітки прагнули до чогось нового, незвіданого, у них з'являлися нові проблеми, питання. Піонерські і комсомольські організації того часу не відповідали потребам підростаючого покоління, а тому – втрачали популярності.

З метою кращої організації дозвілля, влітку обласні відділи народної освіти давали районні інструктивні вказівки по організації роботи шкільних бібліотек, які займали особливе місце в духовному житті дітей. У повосний період бібліотеки потребували не лише відбудови, але й суттєвого збільшення сільської бібліотечної мережі, удосконаленні організаційної структури.

Більшість сільських бібліотек знаходилося в поганому стані, внаслідок розорення за воєнні роки. Кількість бібліотек в цілому зменшилася більш ніж на половину. В районах, які перебували в тимчасовій окупації, більшість бібліотек зруйновано або спалено. Велику кількість бібліотечних приміщень в роки війни зайняли для інших потреб і використовували не за призначенням. Бібліотеки розміщувались в аварійних і непридатних для роботи приміщеннях. Слабка, а під час повна відсутність фінансування по частині ремонту призводила до цілковитої технічної непридатності вже робочих приміщень, які потребували негайного відновлення і ремонту [1.50, арк. 72]. Нерідко бібліотеки розміщувались приміщеннях приватних будинків, червоних кутків, сільських Рад. Біля 70 % сільських бібліотек Миколаївської області розміщувалися в непридатних для роботи умовах. Так, сільська Олександрівська бібліотека Братського району знаходилася в сараї. Чорноморська сільська бібліотека Чорноморського району розміщувалася у приймальні медпункту, де хворі чекали прийому. В Широколанівському районі бібліотека знаходилася на квартирі у бібліотекаря [1.17, арк. 107].

Серед сільських бібліотек було багато дрібних, із застарілим книжковим фондом. Кількісні показники книжкових фондів бібліотек Півдня України були невисокими. Не вистачало дитячої, художньої, науково-популярної, довідкової літератури.

Кожного року в бібліотеках збільшувалась кількість літератури, яку ніхто ніколи не читав і не цікавився. Мали місце непоодинокі випадки, коли до бібліотеки надсилали не потрібну за її профілем літературу. Література, яка знаходилася на полках, як і взагалі вся література, яка зберігалася у бібліотеках, систематично перевірялася на предмет вилучення застарілої й ідеологічно «шкідливої» літератури, згідно спискам присланих Обллітом і наказам комітету [1.51, арк. 33-34].

Книжковий фонд бібліотек був загальнодоступним і безкоштовним для користування для всіх верств населення. Читання у більшості випадків залишалось «дитячим», на рівні потреб шкільного навчання.

У кожній бібліотеці проводилися читацькі конференції, бесіди, читання газет, журналів та книг, влаштовувалися радіопередачі, фізкультурні змагання, виступи колективів самодіяльності учнів, ігри та інше [1.49, арк. 4]. Також організація дозвілля проводилася на дитячих спортивних та ігрових майданчиках в школах, дитячих будинках, у парках. У значній частині шкіл та дитячих будинків розташованих на березі Чорного та Азовського морів, на берегах річок Дніпра та Інгулець, організовувалося відпочинок та дозвілля дітей.

Проводилися також екскурсії по ініціативі самих шкіл, дитячих будинків, профспілкових організацій. Наприклад, діти сільських шкіл Херсонської області в 1950 р. влітку відвідали Всесоюзний Інститут гібридизації та акліматизації тварин в Асканії Новій, де ознайомилися з роботою інституту по виведенню нових порід тварин [1.49, арк. 5]. Під

керівництвом комсомольських організацій сільських шкіл Одеської області, членами літніх шкільних клубів проведено 26 дальніх і ближніх походів і 20 екскурсій. У походах і екскурсіях прийняли участь більше 2000 піонерів та школярів [1.35, арк. 24].

Не дивлячись на труднощі повоснього часу, діти із задоволенням приймали активну участь в художній самодіяльності. Більшість сільських дітей займалися в драматичних, хорових, танцювальних гуртках. Приймали участь в шкільних, районних, обласних олімпіадах дитячої художньої творчості, давали зразкові концерти художньої самодіяльності в колгоспних клубах. Покази дитячої самодіяльності здебільшого виявлялися в огляді сценічного мистецтва і практично не торкалися інших видів творчості, таких як малювання, ліпка, шиття, вишивка та ін. Дуже слабо були представлені українські пісні та фольклорна творчість, переважала тема війни, розважальні жанри та «циганщина». Недостатньо використовувалися матеріали казок і класичної літератури. Внаслідок недостатньої матеріальної забезпеченості мало було представлено музичних номерів [1.32, арк. 95].

Під час культурного дозвілля особливу радість дітям доставляли походи в кіно. Районні кіноустановки, кінопередвижки та сільські колгоспні стаціонарні кіноустановки обслуговували дітей сільської місцевості. У Херсонській області протягом літніх канікул 1950 р. продемонстровано 1543 кіносеансів, обслуговано 123200 глядачів, демонструвалися фільми: «Малахів курган», «Суворов», «Черевички», «Попелюшка», «На границі», «Людина в футлярі», «Повість про справжню людину», «Зустріч на Ельбі», «Сталінградська битва» та багато інших. Добре організували дозвілля дітей в Білозерському, Великопетихському, Новотроїцькому, Високопільському, та інших районах [1.49, арк. 18].

На відміну від нудних лекцій, кіно було зрозумілим і доступним кожному селянину. Протягом досліджуваного періоду рівень кінообслуговування сільського населення був дуже низький. Так, на січень 1945 р. в Україні працювало 839 державних кіноустановок, 368 із яких – у міських кінотеатрах, 222 – у сільських стаціонарних кінотеатрах, окрім того, було 50 міських кінопересувок, 62 сільські звукові кінопересувки, 137 сільських німих кінопересувок [1.8, арк. 4]. Однак наявні сільські стаціонарні кінотеатри часто простоювали через відсутність палива, електростанцій. Так, у 1945 р. з 18 районів Миколаївщини лише сім кіноустановок мали свої електростанції [1.14, арк. 72]. По колгоспним кінотеатрам Херсонської області в 1947 р. простої склали 87 днів або 18,6 % по відпрацьованим робочим дням, у тому числі через відсутність електроенергії 60 робочих днів, також із-за негоди і з причин позапланового ремонту 82 робочих дня. По гужовим звуковим пересувкам 515 робочих днів або 13,4 % по відпрацьованим робочим дням, через відсутність запчастин 167 днів, аварії 68 днів, відсутності пального 121 день, відсутності кіномеханіків 40 днів [1.37, арк. 1-2].

Все це призводило до незадовільного обслуговування населення сільської місцевості. До того ж неодноразово перевірками встановлювалось, що велика кількість сіл жодного разу не бачила кінокартин [1.37, арк. 68]. Кінообслуговування сільського населення можна простежити на прикладі Херсонської області. У 1948 р. сільські ради області обслуговувались наступним чином: по одному разу – 45, по 2 рази – 61, по 3 рази і більше – 161, не обслуговано – 3, усього 270. У середньому кожною колгоспною стаціонарною установкою продемонстровано 11 кіносеансів і обслуговано 883 глядача (за 1 місяць) [1.37, арк. 6]. Кінопересувки в більшості районів працювали незадовільно, вони не забезпечувались засобами пересування і паливом. Наприклад, у Веселинівському районі колгосп «Політввіділ» заздалегідь був попереджений про необхідності надати транспорт для кінопересувки, але голова колгоспу не послав підводу, пославшись на те, що якщо привезти кінопересувку, то потрібно для неї шукати й бензин [1.13, арк. 44–45].

Далеким від ідеалу було і демонстрування фільмів, в окремих районах відсутні екрани і фільми демонструвалися на звичайній стіні [1.15, арк. 99]. Стрічки періодично переривалися то через погану якість, то через збої застарілої кіноапаратури [1.36, арк. 14]. Спостерігались випадки підклейки захисних кінців к ракордам фільмокопій, з не змитими сюжетами і фонограмами, що викликало показ на екрані зайвих сюжетів [1.39, арк. 3]. Так, в с. Новоселівка Варварівського району Миколаївської області фільм «Суворов» демонструвався два дні і жодного разу його не показали до кінця (в перший день зламався кінопроектор, а на другий день не заводився двигун) [1.20, арк. 20].

Ряд недоліків мали місце у роботі контори Головкинопрокату: неточність виконання репертуарних розкладів, відправлення на кіноустановки неповністю укомплектованих кінопрограм, неякісний ремонт фільмофондів – все це впливало на роботу кіномережі [1.40, арк. 37]. Так, наприклад, у Привільнянському районі Миколаївської області в жовтні 1951 р. колгоспному стаціонару відправили фільм «Солістка балету», а на місці виявили, що Главкінопрокат надіслав половину фільму «Солістка балету», а половину фільму «Секретар райкому» [1.18, арк. 27]. Отже, сюжет для глядачів був незрозумілим.

Серйозним недоліком була недостатня кількість кінофільмів дубльованих українською мовою. З 240 назв радянських повнометражних художніх фільмів діючого фільмофонду в Україні, 142 дубльовані українською мовою. З наявної кількості 34 тисяч копій художніх повнометражних фільмів, дубльованих українською мовою було 3400 копій широкоплівочних і 1000 вузькоплівочних, така питома вага фільмів українською мовою була недостатня. Переклад на вузьку плівку дубльованих українською мовою сільськогосподарських фільмів майже зупинився в 1945 р. Також серйозним недоліком було те, що кольорові фільми, які дублювалися українською, виходили на екран у чорно-білому варіанті [1.41, арк. 40].

На процес кінообслуговування села негативно впливала відсутність попередньої реклами фільмів [1.38, арк. 37]. Якщо кіно і рекламувалось, то дуже погано. Присилалась маленька афіша, яку навіть важко прочитати [1.40, арк. 92].

На умови перегляду кінофільмів впливала відсутність приміщень. Так, наприклад, у 1951 р. в с. Кандибіно Новоодеського району Миколаївської області приїхала кінопересувка, приміщень для перегляду кінофільму, окрім тваринницьких ферм, не було, але і вони були засипані збіжжям, тоді бригадир наказав вивести коней із стайні, і навести там лад, для перегляду кінофільму. Під час демонстрація пішов дощ, коней завели назад, поставили під одну сторону, з іншого боку – глядачі дивились фільм [1.19, арк. 71].

Показ фільмів зривався внаслідок безвідповідальності, а іноді і брутальності завідуючих клубів [1.13, арк. 19].

Загальним недоліком для Південних областей, стало те, що на перегляд кіно приходили одні й ті ж самі відвідувачі, переважно молодь, а населення пенсійного віку зовсім не відвідували кінопокази [1.19, арк. 72]. Однак і молодь не завжди мала змогу перегляду сеансу, через високу ціну на квитки.

Фактором залучення широких мас до перегляду кінокартин стала постанова Ради Міністрів СССР від 9 квітня 1954 р. про зниження ціни на квиток. Для кінотеатрів і кіноустановок у сільській місцевості: 3 крб. 50 коп. – 30% місць, 3 крб. – 40% місць, 2 крб. – 30%. Згідно з цією ж постановою ціни на квитки для дітей до 16 років на дитячі кіносеанси в сільській місцевості коштували 50 коп., єдина ціна на білети на всі кіносеанси при демонстрації науково – популярних, технічних та хроніко – документальних фільмів – 1 крб. [1.71, арк. 79].

Досить важливе місце в житті дітей займав спорт. У піонерських таборах і на шкільних площадках організовувалася фізкультурно - масова робота. Для проведення роботи з фізичного виховання виділялися керівники з числа найкращих спортсменів та викладачів шкіл [1.49, арк. 20]. За період літніх канікул у школах, в піонерських таборах організовувалися і проводились під керівництвом обласних комітетів у справах фізкультури і спорту, районі, міські і обласні спартакіади, масові спортивні змагання з легкої атлетики, акробатики, художньої гімнастики, плавання, волейболу, шашкам, шахам й іншим видам спорту, де досягалися значні результати. Зокрема, сільські школи Балтського району стали переможцями в обласній спартакіаді, яка проходила в період літніх канікул з 20 квітня по 25 червня 1950 року, в 24 районах Одеської області, де брали участь 389 семирічних та середніх шкіл із загальною кількістю 28 035 дітей [1.35, арк. 24]. Крім того широко популяризувалися конкурси на найкращого бігуна, стрибун, метальника та інше [1.49, арк. 18]. Ці конкурси залучали велику кількість дітей і прищеплювали їм любов до спорту.

У піонерських таборах кожен день проводили політінформацію, читання газет. Проводилися конференції по прочитаних книгах, конкурси на

найкращого читця, танцюриста, співака [1.35, арк. 28]. В усіх дитячих закладах проводилися ранки, вечори присвячені видатним датам, зустрічі з бійцями, командирами червоної армії та учасниками війни. Випускалися стінгазети, виписували періодичну літературу, користувалися бібліотеками – передвижками [1.32, арк. 34]. Крім «червоних» днів календаря у дитячих установах відзначали день народження Сталіна, день Конституції, День Перемоги, день авіації та ін.

Велика увага в роботі з дітьми приділялася творчим іграм, які відображали дійсність. Діти займалися малюванням, відображаючи на малюнках навколишнє середовище, ліпкою з природного матеріалу, про що свідчать різноманітні роботи (глиняні іграшки, посуд, літаки, пароплави та ін.). У багатьох дитячих садочках старші групи робили альбоми з малювання, віршків, вишивання.

Проте, дитячі садки гостро відчували велику нестачу в літературі та в організації дитячого настільного театру, який відіграв велику роль в розвитку дитячого мовлення [1.32, арк. 40].

На заняття дітей негативно впливала відсутність достатньої кількості олівців, паперу та іграшок. У середині 40-х років проблема іграшок стала особливо гостро. Було навіть прийняте спеціальне рішення партії: «Тепер, крім дитячого одягу, згідно з вказівками КП(б)У, швейники (ім. Кірова) розпочинають виготовлення іграшок для дітей» [7.169, с. 4]. Це рішення стосувалося не тільки швейників, а і всіх артілей, що відроджувалися після війни [7.160, с. 3]. До випуску дитячого асортименту долучалися і суднобудівні заводи Миколаєва. У багатьох їх цехах налагоджували випуск продукції для дітей: «Колектив судомонтажного цеху заводу ім. Марті виготовив для дітей загиблих воїнів та інвалідів Вітчизняної війни 100 комплектів різних іграшок» [7.371, с. 4].

На початку 50-х років у Миколаєві створено методичний центр по виробництву іграшок для дітей, при миколаївському обласному відділі освіти працювала художньо-технічна комісія. Нею затверджено п'ять зразків іграшок: дзига оригінальної конструкції, млин, вантажна машина, набір для піску та самоскид. Роботу по виготовленню цих іграшок доручено Миколаївській промартілі «15 років Жовтня» [7.163, с. 4].

У 50-ті роки іграшки робили з дерева, були м'які іграшки, целулоїдні, металеві, пластмасові, з пап'є-маше, скляні (ялинові), гумові, порцелянові, глиняні [5.98, с. 314].

До середини 50-х років іграшки виготовлялись в артілях Миколаєва, Херсона, Одеси. Якість дитячих забав була дуже низькою. Наприклад, дитяча коляска, отримана на Одеській базі союзопткульторга, мала непривабливий вигляд, з нестійким барвником, що обсипався. Піраміда дерев'яна, отримана на тій же базі, виготовлена Київським Горпромкомбінатом, невизначеного кольору, клейка зроблено недбало, неправильної форми. Ляльки в

національних костюмах мали одяг похмурих тонів [1.21, арк. 113]. Не могла пишатися своєю продукцією артіль «Галкульт» м. Миколаєва. Її дитячі іграшки не міцні, невдалої обробки. Іноді, хоч бери і пиши оголошення: «Це ведмідь, а не верблюд» [7.162, с. 4]. У той же час іграшки виконували і політичну функцію – підкріплювали міф про найкраще в світі соціалістичне суспільство, чим був зумовлений іграшковий асортимент». Так, у радянські часи (кінець 1930-х – 1950-і роки) головними м'якими іграшками країни були ведмежа та собачка. Таке обмеження мало ідеологічну підоснову. Ведмідь вважався героєм російських народних казок, а собака – другом людини, кролик же і котеня символізували міщанство, кролик в протестантських країнах був завжди героєм пасхальних листівок. Слід сказати, що між ведмедем з російського фольклору і матерчатим ведмедиком-іграшкою загального дуже мало. Радянські ведмедики – іграшки невеликого розміру. Небезпідставно вважалось, що велика іграшка незручна в умовах життя цілої сім'ї в одній кімнаті [7.162, с. 101-102]. Однак плюшеві іграшки могли дозволити собі не всі, через високі ціни вони не користувалися особливим попитом, наприклад, у 1951 р. «Ведмежа» коштувало 90 крб., «Ослик» – 35 крб., «Кіт у чоботях» – 35 крб. [1.21, арк. 113].

Велику популярність мали целулоїдні іграшки, вони мали великий попит і швидко реалізовувались. Справжнім дітищем радянської целулоїдної лялькової індустрії став «пупс». Роль цих абрикосово-рожевих створінь з рухливими ручками і ніжками на гумках, намальованим волоссям і з круглими блакитними очима виявилася дуже важливою для радянських дітей. Причин на те було багато: і відсутність вибору, і бідність, і необхідність застосувати на ділі навик шиття, щоб одягнути голяка (у ті роки уроки рукоділля для дівчаток були обов'язковою частиною учбової програми в школах). Він був безстатевим, безликий і доступний за ціною. Те, що «пупс» був не дівчинкою і не хлопчиком, повністю відповідало установкам педагогіки тих років. Тому діти одягали його за бажанням то хлопчиком, то дівчинкою. З роками «пупса» поступово витіснили іграшки з сучасніших матеріалів - целулоїд виявився дуже горючим небезпечним для дітей [7.161, с. 102].

Відсутність фабричних іграшок підштовхувало дітей до створення іграшок власноруч. Окрім цих іграшок, діти знаходили багатий матеріал у самій природі, що так щедро наділяла їх іграми і забавами. Життя поля, городу, лісу – давала сільським дітям запас всякого роду розваг. Спостереження за домашніми і дикими тваринами, посадкою рослин, ловом комах і т. д. – усе це знайомило дітей з живою природою і служило їм грою - справою.

Повосеннє село не мало змоги створити сприятливі умови для змістовного проведення дозвілля, тому більшість сільських дітей проводили вільний час на вулиці, де вони розважалися з самого ранку і до пізнього вечора. Тут у дітей під руками знаходився багатий матеріал для ігор, тому їх фантазія і творчість мала можливість проявитися.

Незважаючи на війну, діти залишалися дітьми, грали в різні гри: «Войнушка», «Лівша», а також в «Хованки і догонялки».

У повоєнний час, дозволя дівчаток багато в чому нагадував поведінку хлопчиків. Дівчата теж лазили по деревах, грали в «войнушку», але при цьому намагалися зберігати дівочі манери.

Питання підготовки та проведення дозвілля дітей – важливий захід повоєнної відбудови і потребував належної уваги всіх інстанцій. Недостатня організація дозвілля та систематичної роботи з дітьми призводила до того, що залишені без нагляду діти, піддавалися впливу злочинних елементів і ставали на шлях хуліганства і злочинності. З метою подолання дитячої безпритульності і злочинності, органи освіти здійснювати ефективне керівництво позашкільною та позакласною роботою.

Отже, у повоєнний період в українському селі проведена значна робота зі створення передумов для зростання освітнього рівня селянства. Однак масштабні негативні явища (наслідки війни, голод 1946 – 1947 рр.) й недоліки в організації освітньої роботи суттєво знижували реальні результати. До того ж шкільна освіта в досліджуваній період знаходилася в безпосередньому підпорядкуванні від соціально-економічних та суспільно-політичних чинників, які диктували зміст і функціонування загальноосвітньої школи. Основними причинами незадовільного стану навчально-виховної роботи в багатьох школах були: залишкове фінансування, повільне зміцнення навчально-матеріальної бази, слабка підготовленість певної частини вчителів до роботи в школі, недостатня кількість фахівців з вищою освітою, а також відсутність з боку Міністерства освіти УРСР, обласних, міських і районних відділів народної освіти належної роботи по підвищенню фахової кваліфікації цих вчителів, поліпшенню заочного навчання, плінності керівних педагогічних кадрів. Учні часто надмірно перевантажувалися громадськими завданнями, не приділялося належної уваги організації їх дозвілля та відпочинку. Однак, треба зауважити, що мережа загальноосвітніх шкіл у повоєнні роки невпинно розширювалась, а це дозволило охопити навчанням усі верстви сільського населення.

ВИСНОВКИ

Поміж малодосліджених проблем регіональної історії України повоєнного періоду вагоме місце належить темі освіти сільського населення в повоєнні часи.

Репрезентоване історичне дослідження задекларованої проблеми на матеріалах Південної України наводить теоретичне узагальнення та розв'язує наукові завдання, сутність яких полягає в комплексному дослідженні стану дошкільної та початкової освіти сільських мешканців регіону в 1945 – 1955 рр. Отримані автором головні наукові результати представлені в таких висновках:

1. Проаналізовано методологічні принципи історичного дослідження проблеми в контексті повоєнної історії України. З'ясовано, що обрана тема належить до актуальних і пріоритетних напрямів сучасної історичної науки. Останнє обумовлює наполегливу необхідність подальшого проведення глибокого аналізу та синтезу документальних матеріалів із залученням методів і матеріалів усної історії, спогадів свідків того часу.

Аналіз історіографії досліджуваної теми свідчить, що проблема розвитку освіти завжди живила науковий і громадський інтерес, але відображення її на різних історичних етапах має істотні відмінності. Так, офіційна радянська історіографія зображувала повоєнні роки переважно як цілковите трудове піднесення селян та робітників, при цьому замовчуючи згубну політику партійно-державного управління, водночас показово засуджуючи тільки прорахунки керівництва на місцях. Стан дошкільної та початкової освіти в повоєнний період висвітлювалися лише фрагментарно, зосереджуючись головним чином на труднощах подолання наслідків війни. І лише зі здобуттям Україною незалежності спостерігається «вибух» інтересу до проблем радянської освіти. З'являється значна кількість наукових праць, написаних із застосуванням сучасних методик, позбавлених стереотипів радянської історіографії. Цікавим моментом сучасної історіографії є те, що більшість авторів «нового покоління», які чимало років прожили, будучи радянськими людьми, змогли змінити свої світоглядні орієнтири при написанні наукових досліджень.

Аналіз історіографії дозволив виявити великий інтерес до даної проблеми з боку вчених, разом з тим відсутність комплексних досліджень з розвитку дошкільної та початкової освіти в селах на регіональному рівні у вітчизняній історичній науці та краєзнавчої літератури.

Особливою соціально-побутовою проблемою українського повоєнного села на фоні стрімкого збільшення народжуваності та високого рівня зайнятості жінок в сільському господарстві є значний дефіцит ясельних місць. У більшості колгоспів питанню влаштування дітей не приділялося достатньої уваги, правління колгоспу піднімало це питання лише тоді, коли

розпочиналися польові роботи. Приміщення, які виділялися під дитячі заклади, як правило, не відповідали санітарно-гігієнічним нормам, особливо в плані кубатури. Надто слабка матеріальна база, неукomплектованість досвідченими працівниками негативно позначилися на якості медичної та виховної роботи серед дітей.

У вкрай тяжких умовах перебувала освітня сфера, катастрофічно не вистачало шкільних приміщень, навчально-матеріальних ресурсів, відчувався істотний брак вчителів та фахівців з вищою освітою. Частина дітей шкільного віку не відвідували школу через складний матеріальний стан, відсутність одягу та взуття і праці в колгоспі. Для поліпшення матеріального стану учнів та ліквідації дитячої безпритульності, силами органів народної освіти та громадськості вживалися необхідні заходи: забезпечували одягом, надавалися грошова допомога, безкоштовне харчування, велися заняття вдома, забезпечували підручниками і зошитами.

У повоснийний період в українському селі проведена значна робота зі створення передумов для зростання освітнього рівня селянства, невпинно розширювалась мережа загальноосвітніх шкіл, що дозволила охопити навчанням усі верстви населення.

Робота над монографією засвідчила, що багато важливих тем із висвітлення стану та розвитку дошкільної та початкової освіти залишаються ще недосліджені і вимагають уваги науковців. Варто продовжувати розгляд проблеми на краєзнавчому рівні, використовувати наявну можливість — задокументувати спомини учасників та свідків повоснийних подій, задля збагачення джерельної бази, поглиблення знань повоснийної історії українського народу та виховування поваги до його минулого та традицій. Поштовх, який дала незалежність України, до вивчення питань освіти українського населення, ще раз переконує в актуальності даної проблематики. А також в необхідності підтримки дослідницьких і наукових проєктів цієї теми з боку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Архівні матеріали

**Центральний державний архів вищих органів влади і управління
України. (ЦДАВО України)**

Фонд – 2. Рада Міністрів УРСР

Оп. 7.

1.1. Спр.3979. Матеріали про стан і роботу дитячих будинків в Українській РСР (довідні записки, довідки листи, накази тощо). 17 грудня 1945 р. – 18 травня 1946 р., 169 арк.

1.2. Спр.4013. Матеріали про виконання Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства»

1.3. Спр.8390. Постанови Ради Міністрів УРСР. Оригінали. Липень 1949 р., 224 арк.

Оп. 8.

1.4. Спр.4608. Матеріали про призначення пенсій та покращення обслуговування пенсіонерів України. 22 листопада 1950 р. – 8 грудня 1951 р., 141 арк.

1.5. Спр.7195. Матеріали про хід виконання Постанови Ради Міністрів Української РСР, щодо організації сезонних дитячих ясел за 1951 – 1952 рр., 142 арк.

Фонд – 582. Центральне статистичне управління УРСР

Оп. 11.

1.6. Спр.53. Одноразовий звіт про віковий і статевий склад сільського населення по областях Української РСР за 1945 р., 56 арк.

1.7. Спр.304. Відомості про кількість неписьменних у віці від 8 до 49 років і угруповання сільрад за чисельністю в них неписьменних на 1 січня 1951 р., 250 арк.

Фонд – 4733 Міністерства кінематографії Української РСР.

Оп. 1.

1.8. Спр.73. Документи про роботу дитячих кінотеатрів в республіці, про кінообслуговування сільського населення України в період посівних компаній, про підготовку кадрів-працівників кінематографії УРСР для західних областей України за 1946 р., 124 арк.

Державний архів Миколаївської області у м. Миколаїв (ДАМО)

**Фонд – П.7 Партійний архів Миколаївського обкому Компартії
України.**

Оп. 4.

1.9. Спр.214. Звіти, інформації райкомів КП(б)У, спрямовані відділу шкіл Обкому КП(б)У, про стан і роботу шкіл народної освіти в 1944 – 1945 навчальному році. 29 січня – 10 серпня 1945 р., 105 арк.

1.10. Спр.338. Довідки, доповідні записки інструкторів відділів шкіл обкому КП (б) У про роботу дитячих будинків та дитячих ясел області. 5 січня - 4 березня 1946 р., 125 арк.

1.11. Спр. 528. Звіт про роботу шкіл Миколаївської області за 1946 – 1947 навчальний рік, спрямований до відділу шкіл обкому КП (б) У. Вересень 1946 р. – травень 1947 р., 231 арк.

1.12. Спр.782. Довідки, інформації райкомів КП (б) У обкому до відділу шкіл обкому КП (б) У про заходи щодо поліпшення навчально-виховної роботи серед викладачів, підвищення знань учнів шкіл, про будівництво шкільних будівель в містах і селах області. Грудень 1949 р., 115 арк.

1.13. Спр.210. Відділи, довідки, інформації відділу пропаганди і агітації обкому КП(б)У про роботу обласного управління кінофікації, культпросвітустанов і Будинків народної творчості. Матеріали про підготовку до святкування річниці визволення м. Миколаєва від німецько-фашистських загарбників. 1 квітня – 20 грудня 1945 р., 57 арк.

1.14. Спр.295. Довідки, доповідні записки інструкторів оргінструкторського відділу обкому КП (б) У про підбір і розстановку кадрів в міських і районних парторганізаціях, про роботу первинних парторганізацій, про виховання молодих комуністів на заводах ім. А. Марті та ім. 61 Комунара; про економічний стан Братського району. 23 лютого – 17 грудня 1946 р., 146 арк.

1.15. Спр.334. Довідки інструкторів відділу пропаганди і агітації обкому КП (б) У, інформації райкомів КП (б) У, інформації райкомів КП (б) У про стан масово-політичної та культурно-освітньої роботи серед населення. 21 квітня – 31 грудня 1946 р., 148 арк.

Оп. 8.

1.16. Спр.23. Інформація обкому КП (б) У в ЦК КП (б) У про підготовку до 34-ї річниці Жовтня, про обговорення статті «Проти ідеологічних перекозень в літературі». Про ліквідаційну пропаганду, про початок навчального року в школах і ВУЗах, про роботу літоб'єднання, про стан роботи по ліквідації неписьменності в області. 15 січня – 24 грудня 1951 р., 116 арк.

1.17. Спр.76. Інформації, довідки обкому КП (б) У в ЦК КП (б) У про заготівлю кар'єрних матеріалів в І кв. 1951 р., про роботу МТС і завезення нафтопродуктів в МТС, про колгоспне будівництво в області, про роботу комісії сприяння будівництву Каховської ГЕС, Південно – Українського каналу. 9 січня – 12 грудня 1951 р., 94 арк.

1.18. Стр.294. Стенограма обласної наради працівників кінофікації. 25 лютого 1952 р., 111 арк.

1.19. Стр.295. Стенограма обласної наради працівників кінофікації. 20 листопада 1952 р., 111 арк.

1.20. Спр.301. Звіти відділу шкіл і ВУЗів обкому КП України з виконання постанови Політбюро ЦК КП (б) У від 26 листопада 1951 р. Миколаївського обкому партії. Довідки обкому, облрадпрофу в обком партії про роботу з ліквідації неписьменності дорослого населення, дитячої бездоглядності. 28 травня 1951 р – 20 жовтня 1952 р., 71 арк.

Фонд – 992. Виконавчий комітет Миколаївської обласної Ради депутатів трудящих.

Оп. 6.

1.21. Спр.60. Листування з Радою Міністрів СРСР і Радою Міністрів УРСР з організаційних фінансових питань, з питань торгівлі, промисловості та сільського господарства. 16 листопада – 28 грудня 1951 р, 408 арк.

1.22. Спр.218. Протокол № 47 засідання виконкому Миколаївської обласної Ради депутатів трудящих і копії рішень з № 1625 по № 1665 а. 9 серпня 1951 р., 153 арк.

1.23. Спр.236. Протокол № 56 засідання виконкому Миколаївської обласної Ради депутатів трудящих і копії рішень з № 2006 по № 2024. 21 вересня 1951 р., 86 арк.

1.24. Спр.449. Листування з облздраввідділом та ін. з питань охорони здоров'я. 12 листопада 1951 - 31 грудня 1952 р., 159 арк.

1.25. Спр.750. Постанови Ради Міністрів УРСР з № 700 по № 798. 2 квітня - 15 квітня 1953 р., 223 арк.

1.26. Спр.1185. Протокол № 4 засідання виконкому Миколаївської обласної ради депутатів трудящих і копії рішень з № 83 по № 107. 3 січня 1954 р., 103 арк.

1.27. Спр.1284. Розпорядження виконкому Миколаївської обласної Ради депутатів трудящих від № 1 по № 131. 30 березня 1954 р., 223 арк.

1.28. Спр.1814. Рішення виконкому Миколаївської обласної Ради депутатів трудящих № 1127 по № 1146 та додатки до них (протокол № 51). 30 листопада 1956 р., 101 арк.

Фонд – 2812. Миколаївська обласна Рада Профспілки

Оп. 2.

1.29. Спр.51. Протоколи засідань президії Миколаївського обласного комітету профспілки працівників початкової і середньої школи. 13 січня – 31 грудня 1954 р., 124 арк.

Державний архів Одеської області у м. Одеса (ДАОО)

Фонд – 11. Партійний архів Одеського Обкому компартії України

Оп. 11.

1.30. Спр.405. Плани роботи, доповідні записки, звіти, довідки відділу з питань роботи шкіл, дитячих будинків 1945 р. 13 січня – 26 грудня 1945 р., 206 арк.

1.31. Спр.409. Довідки, інформації органів народної освіти у відділ з питань роботи шкіл, дитячих будинків, дитячих садів. 19 січня – 1 листопада 1945 р., 53 арк.

Оп. 12.

1.32. Спр.278. Довідки, інформації, доповідні записки відділу в ЦК КП (б) У про роботу шкіл і дитячих будинків області. 1 вересня 1945 р. – 23 листопада 1946 р., 141 арк.

1.33. Спр.279. Довідки відділу про стан навчально-виховної та господарської роботи в школах і дитячих будинках області. 15 лютого – 27 вересня 1946 р., 26 арк.

Оп. 13.

1.34. Спр.354. Довідки відділу про роботу народних садів, добровільних товариств сприяння Армії, Авіації, Військово-Морського флоту СРСР, розвитку фізкультури і спорту, перевірки медичного обслуговування сільського населення, розгляду скарг і заяв трудящих. 15 березня – 8 вересня 1949 р., 101 арк.

1.35. Спр.704. Інформація сільських районів КП (б) У, Одеського обкому ЛКСМУ, звіт про роботу шкіл робочої і сільської молоді, підготовці шкіл до нового навчального року, про стан виховної роботи, про проведення міжнародного дня дітей. 18 лютого – 19 вересня 1946 р., 46 арк.

Оп. 14.

1.36. Спр.735. Стенограми нарад суспільних наук про обговорення нових програм курсу марксизму – ленінізму; Уповноваженим з перевірки підготовки гуртків художньої самодіяльності та огляду; підготовці до зими та роботі кінофікації районів області. 28 жовтня 1953 р., 128 арк.

Державний архів Херсонської області у м. Херсон (ДАХО)

Фонд – 1804. Херсонське Обласне управління кінофікації.

Оп. 1.

1.37. Спр.12. Накази по Головному Управлінню прокату кінофільмів «Главкінопроката». 8 травня – 24 грудня 1946 р., 55 арк.

1.38. Спр.18. Накази по Головному Управлінню прокату кінофільмів «Главкінопроката». 4 січня – 24 грудня 1947 р., 19 арк.

1.39. Спр.55. Накази Міністерства культури УРСР, репертуарні плани. Грудень 1954 - грудень 1955 р., 160 арк.

1.40. Спр.57. Доповідь, звіт, стенограма проведення обласної наради кінопрацівників. 4 лютого – 5 лютого 1949 р., 164 арк.

1.41. Спр.62. Накази, директивні вказівки Міністерства культури, Головного Управління кінофікації підсумки виконання плану, прокатні надходження, списки фільмів та ін. 8 січня – 31 грудня 1955 р., 329 арк.

Фонд – 1979. Херсонська обласна рада депутатів трудящих виконавчий комітет

Оп. 1.

1.42. Спр.71. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР № 204-427. 13 лютого - 19 березня 1945 р., 327 арк.

1.43. Спр.85. Довідки та листування з Радою Міністрів УРСР про наявність культурно-освітніх і лікувальних установ, відновлення садівництва в області та ін. 3 січня – 31 грудня 1945 р., 302 арк.

1.44. Спр.183. Довідка і доповідна записка про стан боротьби з дитячою безпритульністю, мережі шкіл в області та ін. 21 січня – 12 грудня 1945 р., 59 арк.

Оп. 2.

1.45. Спр.26. Доповідь на обласній нараді працівників сільського господарства про виконання плану розвитку тваринництва та проведення зимівлі худоби в 1946 р., 66 арк.

1.46. Спр.65. Листування з Херсонськими райвиконкомом про сільське і колгоспне будівництво, поліпшення дитячого харчування та ін. 12 – 29 грудня 1946 р., 106 арк.

Оп. 3.

1.47. Спр.47. Звіти, аналізи, доповідні записки, довідки і листування з Рад Міністрів УРСР про ліквідацію порушень статуту сільгоспартілі в колгоспах області, розвитку сільської електрифікації, освоєнні Дніпровських плавнів, стан житлово-комунального будівництва. 25 серпня – 28 жовтня 1948 р., 206 арк.

1.48. Спр.49. Довідки пояснювальні записки та листування з Міністерствами УРСР про роботу інкубаторно-птаховивних станцій, проведенні державного страхування, розвитку сільської електростанції, постачанні дитячих будинків області промисловими товарами. 2 січня – 6 червня 1948 р., 271 арк.

1.49. Спр.310. Довідки та листування з Скадовським райвиконкомом про стан навчально-виховної роботи, медичного обслуговування та матеріальної бази дитячих будинків, перейменування колгоспів, виконання плану товарообігу споживчої кооперації. 10 січня – 15 грудня 1949 р., 226 арк.

Фонд – 1989. Херсонський обласний відділ у справах культурно – просвітницької роботи.

Оп. 1.

1.50. Спр.105. Постанови, методичні листи, доповідні записки та інші документи про створення колгоспних бібліотек в області. 8 січня – 31 грудня 1949 р., 127 арк.

Фонд – 2294. Херсонський обласний відділ охорони здоров'я.

Оп. 1.

1.51. Спр.15. Звіти про акушерсько - гінекологічну допомогу населенню, роботу дитячих установ області за 1945 р., 33 арк.

1.52. Спр.32. Протоколи засідань науково-методичної Ради облздороввідділу. 26 червня – 15 серпня 1946 р., 9 арк.

1.53. Спр.522. Довідки про організацію та роботу дитячих ясел 1955 р., 34 арк.

Фонд – 3938. Виконавчий комітет Білозерської районної Ради депутатів трудящих.

Оп. 1.

1.54. Спр.5. Звіт про роботу відділу за 1953 р., 41 арк.

2. Збірники документів і матеріалів

2.55. Аппарат ЦК КПСС и культура. 1953-1957: документы. – М.: РОССПЭН, 2001. – 808 с.

- 2.56. Досягнення Радянської України за сорок років: статистичний збірник. – К.: Держстатвидав, 1957. – 152 с.
- 2.57. Здравоохранение в УССР: статистический справочник. – К.: Статистика, 1957. – 540 с.
- 2.58. Народне господарство Української РСР в 1954 р.: статистичний зб. – К.: Статистика, 1955. – 694 с.
- 2.59. Народне господарство Української РСР: статистичний збірник. – К.: Державне статистичне видавництво, 1957. – 535 с.
- 2.60. Народне господарство Української РСР. Ювілейне видання. – К.: Статистика, 1977. – 221 с.
- 2.61. Народное образование, наука и культура в СССР: статистический сборник. – М.: Статистика, 1971. – 155 с.
- 2.62. Народна освіта, наука і культура в УРСР. – К.: Статистика, 1973. – 235 с.
- 2.63. Николаевщина в цифрах. Краткий статистический сборник – Николаев: Статупр. Ник. обл., 1971 – 150 с.
- 2.64. Николаевщина в цифрах. Краткий статистический сборник. – Николаев: Статупр. Ник. обл., 1980 – 161 с.
- 2.65. Николаевщина социалистическая: документы и материалы 1946-1980 / Сост. И.А. Быченков. – Одесса: Маяк, 1990. – 248 с.
- 2.66. Статистика народного хозяйства и культуры Украинской РСР / Д. С. Альохіна, Н. М. Уманської. – К.: Статистика, 1968. – 255. с.
- 2.67. Чудесный сплав. Документы и материалы из истории дружеских связей трудящихся Николаевщины с трудящимися братских советских республик (1917-1977) / Сост. Г.Д. Богатый. – Одесса: Маяк, 1991. – 283 с.

3. Мемуари та свідчення

- 3.68. Свідчення Артюхової Любов Олексіївни, 1928 р. н., с. Кудрявцево Братського району Миколаївської області. – Особистий архів автора. – Паперовий носій, 2010. – 2 с.
- 3.69. Свідчення Буберенко Олександри Степанівни, 1926 р. н., с. Кудрявцево Братського району Миколаївської області. – Особистий архів автора. – Паперовий носій, 2010. – 3 с.
- 3.70. Свідчення Садовської Поліни Федорівни 1938 р. н., с. Крива – Пустош Братського району Миколаївської області. – Особистий архів автора. – Паперовий носій, 2010. – 2 с.
- 3.71. Свідчення Ревенко Тетяни Павлівни 1939 р. н., с. Кудрявцево Братського району Миколаївської області. – Особистий архів автора. – Паперовий носій, 2010. – 2 с.
- 3.72. Хрущев Н. С. Время и люди (Воспоминания в 4-х кн.)/ Н. С. Хрущев. – М.: Информационно-издательская компания «Московские новости», 1999. – Кн.2. – 849 с.

ЛІТЕРАТУРА

4. Колективні монографії

- 4.73. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.) / В. Баран. – К., Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 365 с.
- 4.74. Березняк Е.С. Пути развития всеобщего образования на Украине / Березняк Е.С. – К.: Радянська школа, 1964. – 129 с.
- 4.75. Бондар А.Д. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР 1917-1967 рр. / Бондар А.Д. – К.: Радянська школа, 1967. – 483 с.
- 4.76. Іваненко В. В. Очищення правдою. Відома і невідома Україна в об'єктиві історії ХХ сторіччя / В. В. Іваненко, А. І. Голуб, О. А. Удод. – К.: Генеза, 1997. – 300 с.
- 4.77. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. — Т.15. — 771 с.
- 4.78. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969.— Т.16.— 697 с.
- 4.79. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. — Т.22. — 687 с.
- 4.80. История крестьянства СССР: в 5-ти томах. - М.: Наука, 1988. — Т.4
- 4.81. История советского крестьянства: в 5 т. / АН СССР, Ин-т истории СССР. — М.: Наука, 1986. — Т. 1. — 455 с.
- 4.82. Історія українського селянства: у 2 т. / під. ред. В. А.Смолія. — К.: Наук. думка, 2006. — Т. 2. — 655 с.
- 4.83. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті роки). Кн. 1: Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945–50-і роки) / АН УРСР. Ін-т історії; Голов. редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін.; Редкол. тому: А. В. Лихолат (відп. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1979. — 390
- 4.84. Кумбс Филипп. Кризис образования в современном мире: Системный анализ. М., 1970.
- 4.85. Криптон К. История советского образования и его изучение в США. Нью-Джерси, 1973.
- 4.86. Cohen S.F. Rethinking the Soviet Experience: Politics and History Since 1917. New York, 1985.
- 4.87. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917–1967 / ред. кол.: Л. Г. Бондар (відп. ред.) та ін. — К.: Рад. шк., 1967. — 483 с.
- 4.88. Повоєнна та сучасна Миколаївщина: монографічне історико-краєзнавче дослідження / В.П. Шкварець, Є.Г. Горбуров, К.Є. Горбуров — Миколаїв: Шамрай, 2008. — 300 с.
- 4.89. Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура українського села 1921–1991 рр. / І.В. Рибак ; відп. ред. П.П. Панченко. — Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. — 303 с.
- 4.90. Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ ст. /І.М. Романюк, відп. ред. В.М. Даниленко. — Вінниця: Книга-Вега, 2005. — 256 с.

4.91. Розвиток української культури за роки Радянської влади / АН УРСР. Ін-т історії; Редкол.: П. П. Гудзенко (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1967. – 368 с.

4.92. Советское крестьянство: краткий очерк истории (1917–1969 гг.) / под. ред. В. П. Данилова и др. – М.: Политиздат, 1970. – 598 с.

4.93. Українське село у 20–90-х р. XX ст. / Л.Ю. Беренштейн, П.П. Панченко та ін. – К.: Наук. думка, 1998. – 250 с.

4.94. Український народ у Другій Світовій війні: навч. посіб. / І.І. Дробот., В.І. Кучер., А.Г. Слюсаренко., П.М. Чернега. – Київ: Школяр, 1998. – 238 с.

5. Індивідуальні монографії

5.95. Бакуменко П. І. З історії боротьби Комуністичної партії за розвиток народної освіти на Україні (1943–1970 рр.) / Петро Іванович Бакуменко. – К.: Політвидав України, 1972. – 235 с.

5.96. Баран В.К. Україна: новітня історія: (1945–1991 рр.) / Володимир Кіндратович Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.

5.97. Белявін Ф.К. Комуністична партія – організатор соціалістичного змагання колгоспного селянства за круте піднесення сільського господарства. (На матеріалах Дніпропетровської, Кіровоградської та Одеської областей. 1953–1955 рр.). – / Федір Кирилович Белявін – К.: Політвидав України, 1959. – С. 11–13.

5.98. Большая Советская Энциклопедия, М.: Издательство БСЭ, 1953. – Т.17 – 632 с.

5.99. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР 1917-1967 рр. / Андрій Дмитрович Бондар. – К.: Видавництво Київського університету, 1968. – 226 с.

5.100. Бортников И.Л. Культурное строительство Одесской области за 30 лет. – Учение Одессы в переустройстве народного хозяйства Одесской области. / Иван Леонидович Бортников – Одесса: Маяк, 1948. – С. 161—169.

5.101. Грицак Я. И. Нариси історії України: Формування модерної української нації XIX-XX ст. / Ярослав Йосифович Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

5.102. Демченко М. В. Культурне будівництво на Україні за роки Радянської влади (1917–1990 рр.) / Максим Володимирович Демченко. – К.: Київський університет ім. Тараса Шевченка, 1992. – 92 с.

5.103. Завадська О. Я. Школи України в період перебудови системи народної освіти / Ольга Яковлівна Завадська. – К.: Радянська школа, 1964. – 164с.

5.104. Золотоверхий І. Д. Історія радянської культури / Іван Дмитрович Золотоверхий. – К.: Наук. думка, 1966. – 220 с.

5.105. Зубань О. К. Боротьба КП України за розвиток народної освіти і підготовку кадрів для народного господарства (1945–1952рр.) / Олександр Кирилович Зубань. – Львів: Політвидав України, 1967. – 260 с.

5.106. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в др.пол. XX ст. (1945–2000 рр.) / Людмила Всеволодівна Ковпак – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 250 с.

5.107. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939–58рр.) / Ігор Якимович Кошарний. – Львів: ЛДУ, 1975. – 150 с.

5.108. Кошелев Ф.І. Послевоенный пятилетний план и пути его досрочного выполнения / Федір Іванович. Кошелев. – М.: Госполитиздат, 1949. – 101 с.

5.109. Литвин В. М. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946 – 1955) / Володимир Михайлович Литвин. – К.: Видавничий дім «Лі-Терра», 2004. – 240 с.

5.110. Манаєнков А. И. Культурное строительство в послевоенной деревне (1946–1950 гг.) / Анатолий Іванович Манаєнков. – М.: Знание, 1991. – 250 с.

5.111. Субтельний О. Україна: Історія / Орест Мирославович Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.

5.112. Талан Є.П. Колгоспи Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1951-1958 рр.) / Євдокія Полікарпівна Талан. – К.: Наукова думка, 1966. – 160 с.

5.113. Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті нової історії / Центр іст. політології інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ін-т ім. Г.Сковороди. – К.: Генеза, 2001. – 557 с.

5.114. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії / Юрій Іванович Шаповал. – К.: Наукова думка, 1993. – 355 с.

5.115. Шаповал Ю. І. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні / Юрій Іванович Шаповал – К.: Політвидав України, 1990. – 143 с.

5.116. Хоскінг Дж. История Советского Союза 1917–1991. М., 1995. С.320.

5.117. Яременко І. Мої зустрічі з Україною абр як розвивалися ілюзії. / І. Яременко. – Вінніпег: Б. вх., 1975. – 125 с.

6. Збірки наукових праць, матеріали конференцій

6.118. Анпілогова Т.Ю. Піонерський табірний рух як форма політико-ідеологічного та виховного впливу на радянську молодь (на матеріалах Донбасу). / Т.Ю. Анпілогова // Вісник Луганського Національного Університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 21(184). – С.4– 8.

6.119. Герасимова М. Житлова проблема в повсякденному житті населення Донбасу в 1945 – 1955 рр. / М. Герасимова // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія політика. Збірник статей. – Вип. 11 – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 299 – 317.

6.120. Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу. Збірка наукових праць. // Матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання». – Одеса: КП Одеська міська друкарня, 2011. – 383 с.

6.121. Крайнік, Р. Комуністична пропаганда у вищих навчальних закладах України: повоєнна історіографія // IV Міжнародна науково-практична конференція "Аркасівські читання", 11-12 квіт. 2014 р.: матеріали [Текст] / Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, Ін-т історії та права; відп. за вип. Ф. І. Кокошко. – Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2014. – С. 257-259.

6.122. Крайнік Р. Сучасна вітчизняна історіографія радянської ідеологізації навчального процесу в закладах освіти України у перше повоєнне десятиріччя / Р. Крайнік // Український історичний збірник. – 2011. – Вип. 14. – С. 238 – 243

6.123. Крайнік, Р. Н. Пропаганда в педагогическом процессе послевоенной Украины: советская историография / Р. Н. Крайнік. // Науковий Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць / за ред. М. М. Шитюка. – N 1 (39), липень 2015. – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. С. 98-102.

6.124. Крайнік Р. М. Радянська ідеологізація системи освіти України в 1945 році: історіографія проблеми / Р. М. Крайнік // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер.: Історичні науки. - 2013. - Вип. 3.34. – С. 288-291.

6.125. Мічуда В. Культурне будівництво на селі в перші повоєнні роки (1945 – 1950) / В. Мічуда // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 7. – С.403-408.

6.126. Мічуда В. Проектування і будівництво колгоспних сіл у післявоєнні роки (1946 – 1950 рр.) / В. Мічуда // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Випуск 8. – С.213-217.

6.127. Примакова В. В. Розвиток дошкільної освіти Півдня України (50-ті роки ХХ століття) / В. В. Примакова, Л. В. Добровольська // Педагогічний альманах. – 2018. – Вип. 37. – С. 255.

7. Журнали, газети.

7.158. Житлове будівництво // Південна Правда. – 1948. –№ 180. – 9 вересня – С.4.

7.159. Выпуск детских игрушек // Бугская Зоря — 1951. –№97 – 19 травня – С.4.

7.160. В дитячому санаторії // Південна правда – 1946. – №84 – 23 квітня – С.3.

7.161. Далекіє і любиміє //Домашний очаг – 2011. –№9. – сентябрь – С.101-102.

7.162. Іграшки від яких діти плачуть // Південна правда – 1959. – №193 – 2 жовтня – С.4.

7.163. Іграшки для дітей // Південна правда – 1947. – №85 – 27 квітня – С.4

7.164. Кожукало І. Вплив культу особи Сталіна на ідеологічні процеси на Україні в 40-і – на початку 50-х років / І. Кожукало // УГЖ. – 1989. – № 2. – С.14-25.

7.165. Коваль М. УРСР у період відбудови і розвитку народного господарства (1945 – 1955 рр.) / М. Коваль // УІЖ. – 1990. – № 4 – С. 80-87.

7.166. Кульчицький С.В. Новітня історія України / С.В Кульчицький // УІЖ. – 1990. – № 10. – С. 11-20.

7.167. Носіков Ю. В. Відбудова закладів культури, освіти та охорони здоров'я в 1943 – 1945 рр. / Ю. В Носіков // УІЖ. – 1978. – № 5. – С. 69 -73.

7.168. Овчаренко П. Розквіт української радянської культури / П. Овчаренко // Культурно-освітня робота. – 1947. – № 3. – С. 15-19.

7.169. Одяг і іграшки для дітей // Південна правда. – 1945. – №233. – 5 грудня – С. 4.

7.170. Про колгоспних листонош // Наддніпрянська правда – 1953. – №97. – С.4

7.171. Розвиток культури України // Вісник Академії наук УРСР. – 1948. – № 8. – С. 59 – 73.

7.172. Романюк І.М. Шкільне будівництво на селі в 1950-х – першій половині 60-х років // Український селянин. – 2002. – № 5 – С. 113-116.

7.173. Суддя І. Подолання дитячої бездоглядності й безпритульності в Станіславській області на завершальному етапі Другої світової війни (1944-1945 рр.) / І. Суддя // Схід - East. – 2008. - № 4. – С. 90-93.

7.174. Шкварець В.П. Повоєнна та сучасна Миколаївщина: Історіографія проблеми / В.П Шкварець // Ємінак. – 2008. - № 1-4. – С.90 – 95.

8. Дисертації та автореферати

8.175. Гаврилов В. М. Соціальне становище сільського населення у 1943-1953 рр. (за матеріалами областей Північного Лівобережжя України): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Володимир Михайлович Гаврилов. – К., 2004. – 265 с.

8.176. Горбуров К. Є. Голод 1946-1947 років на території Півдня УРСР: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Кирил Євгенович Горбуров. – Миколаїв, 2007. – 186 с.

8.177. Калініченко В. В. Повоєнний голод в Україні (друга половина 40-х років ХХ ст.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Володимир Вікторович Калініченко. – Харків, 2001. – 255 с.

8.178. Кириченко В. М. Українське село і тоталітарна держава в умовах голодомору 1946 – 1947 років: Автореф. дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / Віктор Миколайович Кириченко; Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1996. – 215 с.

8.179. Красножон Н.Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.): Дис. канд. іст. наук 07.00.01 / Неоніла Григорівна Красножон. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – 210 с.

8.180. Мічуда В. В. Побут і дозволя сільського населення України в повоснийний період (1945-1953 рр.). Дис. канд. наук: 07.00.01– / Валерія Василівна Мічуда. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 235 с.

8.181. Нагайко Т.Ю. Повсякденне життя сільського населення к 1941-1945 рр. (на матеріалах центральних областей України): автореф. дис. канд.

іст. наук: 07.00.01 / Тарас Юрійович Нагайко; Державний вищий навчальний заклад "Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди". – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 20 с.

8.182. Ревенко В.В. Побут та дозвілля сільського населення на Півдні України в повоєнний період (1945-1955 рр.). Дис. канд. наук: 07.00.01– / Віра Валентинівна Ревенко. – Миколаїв, 2013. – 235 с.

8.183. Чижик Т.Г. Організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки молодших школярів (1947-1991 рр.) Дис. канд. наук: 13.00.01- / Тетяна Григоріївна Чижик.- Тернопіль, 2018.- 293.

ДОДАТКИ

Додаток А

Кількість вироблення трудовнів (колгосп ім. Шевченка Генічеського р-ну
Херсонської обл.)*

*В 1946 році відкрита школа 7 – річка, тому кількість підлітків
значно зменшилася

Роки	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951
Кількість господарств	123	123	119	103	113	117	229	215
Діти-підлітки	44	40	16	26	37	42	88	88
Кількість дітей	44	40	16	25	16	24	38	-
Вироблено ними трудовнів	8089	5471	4327	4482	3047	2021	2097	-

Таблицю складено за даними: НАНФ ІМФЕ. – Ф. – 4 – 5. – Спр.155. – Арк.26

**Початкова та дошкільна освіта в селах південної України
у повосний період (1945-1955 рр.)**

Додаток Б

Споживання основних продуктів харчування на одну душу за рік*

Назва продуктів	Одиниця виміру	1940 р.	1952 р.	1953 р.	1954 р.	1955 р.
борошно та хліб у переводі на борошно	кг	198,3	203	204,0	194,7	198,4
крупа, бобові і макаронні вироби	кг	7,0	5,3	3,3	5,3	6,7
картопля	кг	76,3	71,1	95,7	72,7	92,9
овочі	кг	77,4	52,2	59,3	55,0	68,9
баштанні	кг	75,9	41,2	46,2	40,1	58,5
фрукти і ягоди	кг	4,8	4,8	5,7	7,7	16,8
молоко	літр.	104,0	172,0	98,4	117,3	143,1
молочні продукти	кг	5,1	5,7	4,8	4,1	7,4
масло вершкове	кг	1,3	1,9	1,5	0,9	2,2
сало	кг	7,2	2,9	7,4	9,8	7,3
масло рослинне	кг	1,6	2,5	3,3	3,2	3,9
м'ясо та м'ясопродукти	кг	16,7	10,3	18,6	21,4	16,5
риба і рибопродукти	кг	3,2	2,2	2,4	3,2	3,6
яйця	шт.	99,0	75,6	118,7	142,2	138,7
цукор	кг	1,2	3,3	5,4	5,2	3,4
кондитерські вироби	кг	1,7	1,7	2,1	2,7	2,3

*Таблицю складено за даними ЦДАВО України: – Ф.582. – Оп.24. – Спр. 406. – Арк.93-96.

Додаток В

Бюджет колгоспника

Колгосп ім. Будьонного Березівського району Одеської області в 1948 р. *

Сім'я складається з чоловіка, дружини, бабусі, трьох дітей (2 шкільного віку і 1 – 1 рік).

Трудовнів у чоловіка з жінкою разом 1700.

Одержали оплати:

Чоловік – соняшника 117 кг., проса 36 кг., пшениці 705 кг.

Жінка - соняшника 83 кг., проса 61 кг., пшениці 193 кг.

З індивідуального господарства одержано:

- меду – 15 пудів (продано 1 центнер);
- картоплі – 150 пудів;
- кукурудзи – 5,5 центнер;
- надою з корови – 1,500 літрів молока;
- кабан вгодований коштував – 6000 р., (кабана одержано в премію).
- 3 цапи (від кіз)- вартість 150 крб.;
- надою з 2 кіз молока – 300 літрів;
- кури 20 штук дали по 50 яєць – 1000.
- контрактовано 2 телят (78кг. – 60 кг);
- 2 гарби сіна накошено в посадках.

Додаткова оплата грішми - 584,33 + 378, 21.

Витратна частина.

- Податку – 650 крб., страхові 20 крб., поставки молока – 270 л., яєць -180 шт., м'яса – 40 кг. (контрактована), облігації – 600 крб.;
- Кукурудза і сіно пішло на годівлю худоби. Макухи, висівки, гарбузи теж. Кабани та кури з'їли 150 пудів кукурудзи;
- Харчі. Кабан, все молоко, яйця, олії – 20 кг., хліба – 1000 кг., картоплі 900 кг., просо все з'їдене, мед весь крім проданого, цукор, цукерки – 400 крб., фрукти – 500 крб.;
- роз'їзди до міста – 400 крб.;
- тужурка – 630 крб., чоботи хромові – 2000 крб., чоботи робочі – 600 крб., черевики дівчині робочі – 160 крб., черевики жіночі – 400 крб., туфлі дівчині вихідні – 450 крб., відріз на пальто – 525 крб., фуфайки 2 – 200 крб., костюм хлопцеві – 500 крб., хлопцеві костюм (спец.) – 150 крб., мотоцикл – 4800 крб., швецька машина – 900 крб., радіоприймач – 861 крб., стільці (6 шт. × 56) – 336 крб., ліжка (2) – 700 крб. + 250 крб., стіл – 300 крб., матрац – 100 крб., шаль – 180 крб., хустка – 300 крб., хустки ситцеві – 100 крб., білизна для всієї сім'ї – 1000 крб., скатерть та клейонки(2) – 260 крб., сепаратор – 1500 крб., великі алюмінієві миски – 75+45 крб., чавуни алюмінієві – 40 крб., годинник – 70 крб., підручники – 100 крб., канцприладдя, включаючи портфель – 300 крб., газета «Чорноморська комуна», шахи, лісу – 2 кубометри на ремонт хати по 205 м. кв., пиляння лісу – 500 крб.

*Матеріали взяті з НАНФ ІМФЕ. – Ф. – 14-5. – Спр.78. – Акр.13 – 16.

**Початкова та дошкільна освіта в селах південної України
у повосний період (1945-1955 рр.)**

Додаток Г

Таблиця 1.

Використання місць в дитячих яслах всіх відомств УРСР в 1946 р.
в сільській місцевості*

Місяці	Кількість дітей в яслах	% використання
Січень	19046	62,7
Лютий	18870	62,6
Березень	21180	69,6
Квітень	24892	89,0
Травень	28019	94,2

*Таблицю складено за даними ЦДАГО України: – Ф.1 – Оп.23. – Спр.2880. – Арк.1.

Таблиця 2.

Використання місць в дитячих яслах Південної України в 1946 р.
в сільській місцевості*

Назва області	Лютий	Квітень	Травень
Миколаївська	45,5	90,4	101,2
Одеська	55,5	87,4	100,8
Херсонська	58,8	84,28	86,4

Таблицю складено за даними ЦДАГО України: – Ф.1 – Оп.23. – Спр.2880. – Арк.5.

Таблиця 3

Зміна чисельності місць і дітей в дитячих яслах в Південній Україні
в сільській місцевості в 1946 р. *

Назва області	Лютий		Квітень		Травень	
	місць в постійних яслах всіх відомств	В них число дітей по списку на кінець місяця	місць в постійних яслах всіх відомств	В них число дітей по списку на кінець місяця	місць в постійних яслах всіх відомств	В них число дітей по списку на кінець місяця
Миколаївська	1537	700	1792	1620	1792	1813
Одеська	1527	873	1521	1331	1400	1412
Херсонська	1165	685	1125	947	1075	929

*Таблицю складено за даними ЦДАГО України: – Ф.1 – Оп.23. – Спр.2880. – Арк.7.

**Початкова та дошкільна освіта в селах південної України
у повоснний період (1945-1955 рр.)**

Додаток Д

Норми харчування в сільських дитячих садках
на одного чоловіка в грамах в день*

Найменування продуктів	Кількість в гр.
Хліб житній	100
пшеничний борошно	100
пшеничне борошно	20
картопляна	8
крупа	15
макарони	15
картопля	130
овочі	150
журавлина	-
фрукти свіжі	-
фрукти сухі	-
цукор	45
цукерки	5
печиво	5
кава	3
м'ясо	50
риба	50
молоко	300
сир	30
сметана	10
масло вершкове	30
яйця (шт.)	0.5
сіть	15

*Таблицю складено за даними ЦДАВО України: – Ф.2. – Оп.7. – Спр.8390. – Арк.111.

**Початкова та дошкільна освіта в селах південної України
у повоснний період (1945-1955 рр.)**

Додаток Ж

Забезпечення учнів сільських шкіл Одеської області
в 1944 – 1945 навчальному році підручниками*

клас	Кількість підручників	Кількість учнів
1 клас	1	на кожного учня.
2 клас	1	на 2-х учнів
3 клас	1	на 5 учнів
4 клас	1	на 2 учнів
5 клас	1	на 3 учнів
6 клас	1	на 1 учнів
7 клас	1	на 10 учнів
8 клас	1	на 2 учнів
9 клас	4	на кожного учня

*Таблицю складено за даними ДАОО: – Ф. – 11 – Оп.12. – Спр.278. – Арк. 3.

**Початкова та дошкільна освіта в селах південної України
у повосний період (1945-1955 рр.)**

Додаток 3

Кількість дітей не охоплених навчанням в розрізі минулих літ
станом на 1 липня 1951 р. по Миколаївській області*

Причини відсіву учнів	1947 – 1948 навчальні роки				1948 – 1949 навчальні роки				1949 – 1950 навчальні роки				1950 – 1951 навчальні роки			
	3 1-4 кл.	3 5-7 кл.	3 8-10 кл.	всього	3 1-4 кл.	3 5-7 кл.	3 8-10 кл.	всього	3 1-4 кл.	3 5-7 кл.	3 8-10 кл.	всього	3 1-4 кл.	3 5-7 кл.	3 8-10 кл.	всього
Віддале- ність від школи	13	1	-	14	22	21	5	48	21	28	30	79	67	81	5	153
Відсут- ність взуття та одягу	854	46	8	908	175	15	4	194	-	-	-	-	-	-	-	-
Влаштува- лися на роботу в колгосп	426	697	90	1213	153	483	119	755	165	242	51	458	191	366	104	661
Домашня робота	17	7	1	25	56	21	12	89	-	-	-	-	2	-	-	2
Виключе- но	21	25	6	52	22	19	8	49	27	30	1	58	23	24	10	57
Пере- ростки	-	-	-	-	37	3	-	40	206	93	20	319	15	19	-	34
Всього	1331	776	105	2212	465	562	148	1175	419	393	102	914	298	490	119	907

*Таблицю складено за даними ДАМО – Ф.П. – 7. – Оп.8. – Спр.214 – Арк.58.

**Початкова та дошкільна освіта в селах південної України
у повосний період (1945-1955 рр.)**

Додаток К

Показники про збільшення кількості вчителів, рівень їх освіти і стаж роботи
по Миколаївській області*

	роки				
	1947- 1948	1948- 1949	1949- 1950	1950- 1951	1951- 1952
Всього працює вчителів по області	4581	4595	4580	5207	5763
В 1-4 кл.	2896	2729	2454	2414	2152
В 5-7 кл.	1491	1643	По 5-10 кл	2524	3129
В 8-10 кл.	194	223	Сам126	269	482
За рівнем освіти					
З вищою	604	654	722	863	1085
З учительським інститутом	527	665	727	1055	1175
З незакінченою вищою	226	250	260	271	346
З середньою педагогічною освітою	1173	2343	2394	2624	2779
З загальною середньою освітою	1583	352	230	206	193
З незакінченою середньою освітою	468	331	247	188	185
За стажем роботи					
До 1 року	342	302	259	379	528
Від 1 до 5 р.	1677	1678	1680	1673	1884
Від 5 до 10 р.	1128	1168	1217	1599	1740
Від 10 до 25 р.	1192	1187	1189	1291	1322
Понад 25 р.	242	260	235	265	289

*Таблицю складено за даними ДАМО. – Ф.П.7. – Оп 8. – Спр. 214. – Арк. 5

RS Global

РЕВЕНКО Віра Валентинівна

**ПОЧАТКОВА ТА ДОШКІЛЬНА ОСВІТА В СЕЛАХ
ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ
ПЕРІОД (1945-1955 рр.)**

Passed for printing 07.08.2020. Appearance 10.08.2020.

Typeface Times New Roman.

Circulation 300 copies.

RS Global Sp. z O. O., Warsaw, Poland, 2020

Numer KRS: 0000672864

REGON: 367026200

NIP: 5213776394

RS Global

Ревенко Віра Валентинівна

**ПОЧАТКОВА ТА ДОШКІЛЬНА ОСВІТА
В СЕЛАХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ
У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД(1945-1955 РР.)**

PUBLISHER:

RS Global Sp. z O.O.

**Dolna 17, Warsaw,
Poland 00-773**

Tel: +48 226 0 227 03

Email: monographs@rsglobal.pl

<https://monographs.rsglobal.pl/>